

Metodfrågor i
ungdomskulturforskningen
FUS-rapport nr 1

Forskningsprogrammet *Ungdomskultur i Sverige (FUS)* söker utforska centrala aspekter av aktuell ungdomskultur i Sverige utifrån fyra *teman*: Modernisering, Kön, Stil och Sfärer. Det startades 1988 och har som huvudansvarig musikvetaren och ungdomskulturforskaren Johan Fornäs vid Stockholms universitet. Programmet finansieras av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Inom dess ramar verkar drygt 50 *forskare* och forskarstuderande från en rad discipliner inom humanistisk och samhällsvetenskaplig fakultet. De grupperar sig i *intresseområden*, fr n Trettiotalet, Könsidentitet, Estetik & medieanvändning, Musikvideo och Livsstilar. Forskarna arbetar med individuella eller kollektiva, tvärvetenskapliga *projekt* inom området. Programmet fungerar som ett sammanförande och stödjande paraply för dessa. De gemensamma verksamheterna drivs av en central *paraplygrupp* bestående av Fornäs, litteraturvetaren i Stockholm Ulf Boëthius, göteborgsociologen Sabina Cwejman samt som assistent film- och kulturvetaren i Stockholm Michael Forsman. Paraplygruppens uppgifter är dels att initiera och stödja *kommunikation* mellan olika forskare och projekt, dels att genom *komparation* mellan projekt och teoritraditioner bidra till gränsöverskridande teoriutveckling på ungdomskulturområdet. Medlen för denna verksamhet är bl a mindre och större *seminarier* för nätverkets forskare, *samarbeten* mellan forskare och projekt, en intern *informationsbulletin* kallad *BUS (Bulletin för Ungdomskultur i Sverige)* samt en serie *FUS-rapporter*. Ytterligare information om FUS kan fås i en särskild *broschyr*.

Forskningsprogrammets adress:

Avdelningen för medie- och kulturteori

Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK)

Stockholms universitet

106 91 Stockholm

Telefon: 08-16 2682 Fax: 08-15 9910.

Johan Fornäs Ulf Boëthius Sabina Cwejman

Metodfrågor i ungdomskulturforskningen

FUS-rapport nr 1

SYMPOSITION BOKFÖRLAG
Stockholm/Stehag

ADRESS TILL FÖRLAGET:

Symposion Bokförlag

Rönneholm 6

240 36 Stehag

Telefon 0413-440 57

Boken har tryckts med stöd av det av
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) finansierade
forskningsprogrammet Ungdomskultur i Sverige (FUS)

Fornäs, Johan / Boëthius, Ulf / Cwejman, Sabina

Metodfrågor i ungdomskulturforskningen. FUS-rapport nr 1.

- Stockholm/Stehag: Symposion Bokförlag & Tryckeri AB 1990

ISBN: 91-7868-198-7

© Symposion Bokförlag & Tryckeri AB, FUS och författarna 1990

Alla rättigheter förbehålles.

All kopiering, även för undervisningsbruk, är förbjuden
utan förlagets skriftliga medgivande.

Tryckeri AB Atheneum 1990

ISBN: 91-7868-198-7

Innehåll

Förord 7

Johan Fornäs

Konsten att tänka mer än en sak i taget. Aspekter på komparativ tvärvetenskaplig ungdomskulturforskning 9

Magdalena Czaplicka

Det undflyende nuet. Några metodproblem i hårddataorienterad ungdomsforskning 27

Keith Roe

Validitetsproblem i empirisk samhällsvetenskaplig forskning 49

Sabina Cwejman

Kvalitativa metoder i ungdomsforskningen 57

Ulf Boëthius

Det ifrågasatta helhetstänkandet 71

Abstract 83

Förord

Hur studerar vi ungdomskultur? Den frågan kan besvaras på många olika sätt, och här pekas några aspekter ut, från forskningspolitik till teoretiska paradigmen och praktiska tillvägagångssätt. De olika bidragen har olika tyngdpunkter men förenas av en bred, öppen och mångdimensionell metodsyn. Det rör sig inte om någon lärobok i att studera ungdomskultur, utan snarare om en diskussion av vissa viktiga teman och problem inför sådana studier. Här anges oftare förslag till utgångspunkter och perspektiv för vidare studier än färdiga resultat. Boken vänder sig till alla som på olika nivåer, inom olika ämnen eller "ute på fältet", studerar ungdomskultur, grubblar över metodproblem eller försöker tolka och använda den forskning som finns.

Bakom denna skrift står den centrala skapargruppen i forskningsprogrammet Ungdomskultur i Sverige (FUS, jfr informationsrutan på s 2). Den har utformats i kollektiva diskussioner inom detta program. En kortare engelsk variant av Johan Fornäs' bidrag föredrogs i juni 1989 vid det andra nordiska ungdomsforskarsymposiet i finska Nyslott. Utifrån egna erfarenheter argumenteras där för en öppenhet och flerdimensionalitet i ungdomskulturforskningen, på teoretisk, empirisk, metodologisk och organisatorisk nivå.

Uppsalasociologen Magdalena Czaplicka, som bl a forskat om ungdomars fritid, konsumtionsvanor och politiska samhällssyn, tar sedan upp vissa problem i hårddataorienterad samhällsvetenskaplig ungdomsforskning. Hon lyfter fram svårigheter med att generalisera kunskap om ungdomar som utvinns med hjälp av standardiserade frågeformulär, och visar att den till synes mest pålitliga statistik ofta kan vara både förrädisk och mångtydig.

Medieforskaren och statsvetaren Keith Roe är verksam i Göteborg och har kvantitativt studerat relationerna mellan ungdomar, skola och medier, inspirerad av såväl den sk "uses-and-gratifications"-traditionen i medieforskningen som Pierre Bourdieus kultursociologi och brittiska stil- och subkulturanalyser ("cultural studies"). Hans text om datainsamlings- och analysmetoder i samhällsvetenskaplig forskning bygger

liksom de två sista i rapporten på inledningar vid ett FUS-seminarium på Sättra Bruk i september 1989, men har bearbetats och utvidgats väsentligt.

Sabina Cwejman ägnar sig åt att, inspirerad av feministiska teorier, studera tonårsflickors identitetsutveckling. I artikeln behandlar hon olika metodproblem samt några konkreta metoder för kvalitativa undersökningar med speciell inriktning på studier av ungdomar. Hon berör också relationen mellan kvalitativa och kvantitativa metoder. Det är spännande att se att dessa två riktningar nu på allvar är nyfikna på varandra och söker möjligheter till samverkan. Skyttegravskrigens tid har övergått i en trevande dialog kring konkreta och delvis gemensamma problem, där man kan börja bygga på de erfarenheter av gränsöverskridande tvärvetenskap som vartefter har samlats.

Ulf Boëthius, som har lång erfarenhet av och kunskap om historiska studier av populärlitteratur, går slutligen igenom några centrala tendenser och vändningar inom de senaste årtiondenas humanistiska kulturforskning, vad gäller vetenskapliga paradigmen och verklighetsuppfattningar. Han sätter därmed in vår egen pågående forskning i ett historiskt perspektiv, i relation till bl a positivism, hermeneutik, marxism, strukturalism och postmodernism.

Det bör förhoppningsvis inom en snar framtid bli möjligt att långt mer avancerat, konkret och precist reflektera över metoder för stilanalys, estetiska symboltolkningar och delkulturstudier, och därvid relatera kulturella, sociala och psykiska dimensioner till varandra. Vi är glada om våra texter kan inspirera till en sådan utvecklande metodreflektion, som ännu är alltför sällsynt, inte minst på det unga och snabbt föränderliga kulturområdet.

Vi vill varmt tacka vänner och kollegor i FUS som bidragit med hjälp och synpunkter, HSFR som finansierat oss, Magdalena Czaplicka och Keith Roe för deras texter, Michael Forsman för trogen assistens, samt alla de ungdomar vi prövar så sinnrika metoder för att förstå.

Stockholm februari 1990

Johan Fornäs Ulf Boëthius Sabina Cwejman

Johan Fornäs

Konsten att tänka mer än en sak i taget

*Aspekter på komparativ tvärvetenskaplig
ungdomskulturforskning*

Svensk ungdomskulturforskning har gått in i en dynamisk utvecklingsfas. Det är ett fält med stora tvärvetenskapliga möjligheter. Där behövs seriösa och öppna samarbeten över traditionella gränser, och på flera nivåer. En huvudförutsättning är respekten för olika traditioners och delfälts särart. Öppen och tvångsfri kommunikation mellan forskare, grupper och teorier måste bli viktigare än önskningarna om hegemonisk dominans för enskilda forskningstraditioner eller överblick, centralisering och kontroll från statens och marknadens institutioner.

Diskussionen av några allmänna riktlinjer för ungdomsforskningens teori, empiri, metodologi och organisation utgår här från egna erfarenheter av tvärvetenskaplig verksamhet, bl a i en studie av rockspelande tonåriga kamratgrupper.¹ 1988 igångsattes det nya forsknings-

¹ Min doktorsavhandling (Fornäs 1985) handlade om det så kallade Tältprojektet - en musikteaterföreställning som 1977 uppstod ur de unga och progressiva svenska musik- och teaterörelserna. Olika traditioner som offentlighetsteori, socialisationsteori, hermeneutik och strikt musikanalys kombinerades för att belysa detta komplexa ämne.

1985 startade jag ett forskningsprojekt tillsammans med en sociolog och tidigare socialarbetare i Göteborg, Ove Sernhede, och en gymnasielärare från Pedagogiska Gruppen vid litteraturvetenskapliga institutionen i Lund, Ulf Lindberg. Detta projekt redovisades i boken *Under rocken. Musikens roll i tre unga band* (jfr Fornäs, Lindberg & Sernhede 1988, 1984/1989 och 1989). Vi studerade på nära håll tre tonåriga kamratgrupper som spelade rockmusik, och använde teorier om modernitet, socialisation och estetiska uttryck för att förstå de läroprocesser som där ägde rum.

1986 kunde vi på Centrum för masskommunikationsforskning (numera Avdelningen för medie- och kulturteori vid Institutionen för journalistik, medier och

programmet Ungdomskultur i Sverige (FUS), som centreras kring fyra huvudteman: modernisering, kön, stil och sfärer. Det är starkt gränsöverskridande, med fyra forskare från olika discipliner i en central "paraplygrupp" och ett 50-tal forskare från många olika områden i ett nätverk.²

Teoretiskt bricolage

Olika vetenskapliga teorier riktar vår uppmärksamhet mot olika aspekter, som t ex kulturell förändring eller traditioners seghet, klass- eller könsmotsättningar, sociala eller estetiska nivåer av livsformer. Denna arbetsdelning och specialisering är legitim och nödvändig. Men samtidigt är det viktigt att bevara en icke-sekteristisk ödmjukhet och öppenhet gentemot andra forskningsriktningar. Ingen sådan riktning säger ensam hela sanningen om ungdomskultur. Ingen teori är någon total eller objektivt sann spegel av "verkligheten". Snarare är varje teori en intersubjektivt baserad symbolisk konstruktion eller modell, som liksom en strålkastare erbjuder oss nya perspektiv på och för social handling. Vi borde lära oss att åtminstone ibland se mer än en aspekt i taget,

kommunikation) vid Stockholms universitet starta tvärvetenskapliga kurser och seminarier kring ungdomskultur. Denna verksamhet har numera fått stöd från Barn- och ungdomsdelegationen och sällskap av fem andra liknande centra för ungdomsforskning över landet. Vi har också publicerat flera antologier (Fornäs, Ganetz & Holmqvist 1989, Fornäs & Forsman 1989).

² Detta grundforskningsinriktade program för komparativ kulturforskning finansieras av Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet (HSFR) och är tänkt att pågå till 1994. Det har följande struktur:

1. Den centrala <i>paraplygruppen</i> med dess kommunikativa och komparativa uppgifter håller som ett nav samman programmet och organiserar de följande två nivåerna. Den består av mig själv, litteraturvetaren Ulf Boëthius, sociologen Sabina Cwejman och som assistent filmvetaren Michael Forsman.
2. <i>Storseminarier</i> och mindre <i>gruppseminarier</i> där hela nätverket eller särskilda <i>intressegrupper</i> träffas (f n Trettiotalet, Livsstilar, Könsidentitet, Musikvideo samt Estetik & medieanvändning).
3. <i>Information</i> mellan forskare och projekt genom den interna bulletinen <i>BUS (Bulletin för Ungdomskultur i Sverige)</i> och annan kommunikation i nätverket.
4. Tillfälliga <i>forskningssamarbeten</i> mellan forskare och projekt.
5. Kollektiva och tvärvetenskapliga <i>projekt</i> över olika gränser.
6. Enskilda <i>forskare</i> inom nätverket, med deras egen forskning, ibland i projektform, inom olika ämnen och orter.

utan att reducera dem till varandra eller utnämna någon till överordnad. Ungdomskulturella aktiviteter är aldrig ”ingenting annat än” investeringar av kulturellt kapital (Bourdieu), estetiska teckenflöden (postmodernism) eller kompensatoriska säkerhetsventiler (psykoanalys). De är alltid flera saker samtidigt, och varje sådan ”ingenting annat än”-analys är en steril och dogmatisk reduktionism.

Jag tror att det är fruktbart att föra samman teoretiska traditioner och förklaringsmodeller som har utvecklats i skilda fält. I produktiv konfrontation kan de berika varandra och producera nya teoretiska synteser. Det är idag t ex mycket spännande att följa de dialoger mellan teorier om modernisering, kön, stilar, medier, reception och populärkultur som uppstått inom semiotik, psykoanalys, hermeneutik, feministisk forskning, antropologi, etnologi och kultursociologi.³ Öppen och nyfiken kommunikation är viktig för en friare och mer pragmatisk teorikombination också inom ny ungdomskulturforskning, i en sorts kreativ och syntetiserande bricolageform analog med den montagepraxis som är vanlig inom själva ungdomskulturerna. Mina tidigare och nuvarande forskningsprojekt var och är tänkta på det sättet.

Detta bricolage kan naturligtvis inte reduceras till ett naivt och eklektiskt staplande av oförenliga förklaringsmodeller. Det är inte alla teorier som kan kombineras lika väl, och en stor kreativ ansträngning måste göras för att göra sådana synteser produktiva. Men är det inte så nya tankar vanligen uppstår, snarare än genom att man håller sig strikt till en redan väletablerad tradition? Att se olika modellers kombinatoriska potentialer är åtminstone ofta det sätt på vilket nya teoretiska traditioner föds. Marx, Freud, Bourdieu eller Habermas - alla skulle vara bifigurer idag om de bara hade varit lojala lärjungar till exempelvis Hegel, Charcot, Lévi-Strauss eller Weber. Att arbeta ut motsättningarna och relationerna mellan två eller fler teoretiska system kan vara ett mycket produktivt och konstruktivt arbete, som resulterar i nya begrepp och betydelser - liksom kombinationen av läderjackor och nätstrumpor skapade nya betydelser inom punkens ”bricolage”.

Det är viktigt att undvika att bygga totaliserande och universella enhetsteorier. Jag föredrar ett nät av växelspelande teorier framför en stel byggnad av totalsystem. Ungdomskulturforskningen bör inte ses som en ny disciplin eller vetenskap, utan snarare som ett fält där en mångfald av lika viktiga traditioner möts och relaterar sig till varandra.

³ Se Ericson 1987 för en översikt över populärkulturforskningen. Feministisk medieforskning överblickas i Steeves 1987.

Tvärvetenskap är oerhört användbart i detta fält, men det är inte en totaliserande "juventologi". Medan försöken att bygga en ny enhetsvetenskap tycks avspegla vissa forskares och byråkraters önskan om kontroll och dominans, är behoven av nya insikter bättre betjänta av en levande och dynamisk mångfald av möten mellan skilda teoretiska traditioner.

Denna öppna teoretiska dialog förutsätter ett brott med alla hegemoniska krav från enskilda traditioner. Det är viktigt att varje riktning autonomi respekteras, och att ingen teoretisk skola eller disciplin ges rollen av centrum i fältet. Psykologiska eller estetiska ungdomskulturaspekter är t ex inte mindre viktiga eller fundamentala än sociologiska. Detta tycks tyvärr inte accepteras av alla samhällsvetare idag. Sociala relationer konstituerar en grundläggande ram för alla ungdomskulturella fenomen, men det gör också psykisk utveckling lika väl som symboliska eller diskursiva former.

Jag menar inte att all forskning måste vara kombinatorisk på detta sätt. Några forskare kan på ett fruktbart sätt arbeta inom en bestämd tradition, och envist klarlägga dess detaljer och konsekvenser. Men varje forskare borde ändå vara medveten om begränsningarna i hennes eller hans arbete, och ha en djup respekt för de möjliga värdena i åtminstone några andra tankelinjer.

Jag talar endast för en "relativ" teoretisk relativism. Jag finner själv inte alla teorier lika bra i mitt eget arbete, och varje forskare måste göra några fundamentala strategiska val. Men man kan oftare än hittills försöka undvika att fastna totalt inom ett enda mönster, och istället finna nya sätt att konfrontera hittills separata modeller, för att därigenom konstruera nya modeller som naturligtvis tills vidare alltid utesluter andra alternativ och i sin tur kan bli utgångspunkten för nya relationer och synteser. I vår rockstudie inspirerades vi av Habermas' nyare arbeten till att konstruera en formell ram som placerade och relaterade sociala, estetiska och psykodynamiska teorier till varandra, för att berika vår förståelse av några viktiga nivåer av rockspelandets läroprocesser. Vi kunde ha valt att bara använda en enda teori, men vi fann inte det lämpligt för vårt ämnes komplexitet. Vårt arbete ledde oss inte till någon total relativism eller avsaknad av övergripande synsätt - vi konstruerade snarare en ordnad modell där några teoretiska traditioner ställdes i fruktbara relationer med varandra, hellre än att vare sig staplas i en fullständig röra eller reduceras till en enda tankelinje.

På det forskningspolitiska planet kan inget ensamt teoretiskt system få ange normen för vare sig ungdoms- eller ungdomskulturforskning-

ens hela fält. Vi borde omsesidigt och principiellt komma överens om en pluralistisk modell för inter-teoretisk samexistens, i stället för att kräva att andra ska acceptera vårt synsätt som det enda legitima.⁴

Ungdomskulturens fält kan bli ett produktivt experimentfält för moderna komparativa kulturstudier i allmänhet. I de nordiska länderna hjälper oss vår socio-kulturella modernitet - och tvingar oss vår litenhet - att kombinera olika traditioner som annars odlas i isolering. Jag tror att genom att etablera nya former för kommunikation och komparation kan ett starkt spektrum av kulturteorier utvecklas här.

Fyra teman

Vårt nya forskningsprogram kan ses som ett exempel på hur man kan utveckla teoretiskt arbete på detta sätt. Det centreras alltså kring fyra allmänna teman, som inte bildar någon strikt förstrukturerad hypotesmodell, utan snarare ett nät av frågor och perspektiv som leder våra forskningsinsatser mot vissa områden. Vi studerar aktuella relationer och processer i svensk ungdomskultur, i relief mot historiska och internationella perspektiv. Hur kommer moderniseringsprocesser till uttryck i relationerna mellan könen, mellan olika symboliska uttrycksmedel och medier samt mellan olika livssfärer och maktfält?

⁴ Min ståndpunkt baseras på idag vitt utbredda insikter, relaterade till frågor på ungdomens fält och den allmänna samhällsarena. Habermas har en liknande syn på behovet av formella procedurer för kommunikation mellan delkulturer. (Se t ex Habermas 1984/1985, 1985 och 1985/1986. I Bernstein 1985 och Honneth & Joas 1986 finns flera relevanta bidrag om och av Habermas). Det finns paralleller bland sociologer och filosofer av många schatteringar, inte minst bland dem som intresserar sig för etnicitet och kön (jfr t ex Harding 1987). Här finns också beröringspunkter i exempelvis Emmanuel Lévinas' etik och Jean-François Lyotards postmodernistiska filosofi, trots deras djupa oenigheter med Habermas. Det finns idag en ny respekt för den nödvändiga mångfalden och heterogeniteten i samhället och kulturen likaväl som inom vetenskapen - en ökande medvetenhet om att former för tvångsfri kommunikation mellan (etniska, subkulturella eller vetenskapliga) grupper måste prövas, i en icke-repressiv respekt för de andras olikhet (den Andres "Annan-het"), som inte faller tillbaka till för-modern fragmentering. En sådan *intersubjektiv* orientering utgör en tredje position mellan objektivism och subjektivism, absolutism och relativism, som accepterar att fastän sanningar och värden inte är godtyckliga eller individuella, måste vi inse att vad vi nu finner sant kommer senare att revideras, och att samexistensen med andra inte behöver förutsätta eller ens leda till en konsensus vad gäller våra tankars och idéers innehåll, utan endast kräver några formella procedurer för interaktion och kommunikation.

Vårt första och mest övergripande tema handlar om kulturell Modernisering. Vi söker utveckla och konkretisera teorier som lagts fram av Jürgen Habermas, Thomas Ziehe, Fredric Jameson, Michel Foucault och andra, om pågående kulturella processer som djupt berör ungdomar. Jag använder begreppet "senmodernitet" för att beteckna den moderna erans nuvarande fas, där i moderniteten inneboende krafter och tendenser, såsom traditionernas avnaturalisering och en ökande reflexivitet, inte har brutits utan snarare radikaliserats och generaliserats, så att de når djupare ner i vardagslivet för allt fler människor.

Det andra temat är Kön och den föränderliga konstruktionen av feminina och maskulina identiteter i senmoderniteten. Detta är ett av de mest intensivt bearbetade områdena för identitetsformation i dagens ungdomskultur. Där skapar ett växande gap mellan emancipatoriska förväntningar och hårda realiteter såväl ökande spänningar som en ström av symboliska bearbetningar av denna problematik. Här finns det mycket att lära av nyare feministiska och ofta psykoanalytisk influerade könsteoretiseringar, som borde introduceras brett i ungdomsforskningen.

Ett tredje tema kallas Stil och handlar om jämförelser mellan olika uttrycksmedel, medier och kulturformer. Ungdomars stora estetiska kreativitet i musik och kroppslig stilproduktion, och deras ovanligt höga och aktiva mediebruk kräver teoretiska förklaringar som sätter samman sociala, kulturella och psykiska nivåer. Här kan traditioner inom medieforskning, kulturstudier, estetisk och semiotisk teori inspirera.

Vårt fjärde och sista tema Sfärer handlar om makthierarkier och sociala fält i ungdomars liv. En aspekt är här de makthierarkier som knyts till kön, klass och etnicitet. En annan är de problematiska relationerna mellan å ena sidan livsvärldens kommunikativa relationer i familj och kamratgrupper, och å andra sidan de två systemen marknad och stat, med institutioner som skola, arbete, medier och fritidsorganisationer som förmedlare. En tredje aspekt är de föränderliga relationerna mellan populär- och elitkultur.

Empiriska jämförelser

På det empiriska planet vill jag betona några komparativa aspekter, som tid, rum, kön, etnicitet, klass, medietyper, estetiska former, kulturella och sociala sfärer (högt-lågt, familj-kamratgrupp-skola-arbete-fritid-medier). Ungdomsforskningen behöver vara mångdimensionell. Vilket ungdomsfenomen man än startar med, så hamnar man i flerskiktade processer. Detta uppfordrar till samarbeten mellan flera discipliner och kompetenser, för att ingen dimension ska reduceras bort. Rockspelande pekar exempelvis mot sociala, estetiska och psykiska nivåer, och mot ålderns, könen, klassernas, etnicitetens och geografins dimensioner. Enskilda forskare kan tvingas koncentrera sig på vissa nivåer eller dimensioner, men kombinationen av dem behövs för en rikare förståelse av ungdomskulturella processer. En fullständig förståelse av ”hela objekt” är, som vi nu vet, omöjlig. Det finns alltid mer att utforska, andra tolkningar att göra. Men det är viktigt att inse den moderna livsvärldens komplexitet, och inte falla tillbaka till en gammaldags reduktionism av något slag. Mitt förslag är att vi presenterar våra tolkningar som förslag och erbjudanden, hellre än som definitiva och exklusiva sanningar.

I det nya forskningsprogrammet låter vi olika sorters empiriska studier kommunicera. För att förstå modernisering behövs historiska, tidliga komparationer i stället för att historiker arbetar åtskilt från socio-kulturella nutidsstudier. För att förstå produktionen av könsidentitet behöver vi studier av både manlig och kvinnlig utveckling, och deras samspel. För att tränga djupare in i symbolers och stilars betydelser är det nyttigt att jämföra olika uttrycks- och medieformer med varandra, som television, litteratur och musik. För att begripa sfärer behöver vi låta studier av fritidsaktiviteter, familje- och skolerfarenheter, elit- och populärkultur, avantgarde- och mainstreamformer, belysa varandra.

Metodisk mångfald

Min syn på teoretiska och empiriska frågor har uppenbara konsekvenser för metodologin. Det är inte enkelt att kombinera kvalitativa med kvantitativa metoder, eller fältarbete med historisk källforskning. I mitt förra projekt om rockspelande, erfor jag tydligt de praktiska problemen med att kommunicera tvärs över ämnesgränser. Det är t ex inte alltid

lätt att övertyga icke-musikvetare om meningen med och betydelsen av transkriptioner och noggrann musikanalys. Men sådant samarbete är också oerhört värdefullt för att tydliggöra vilka redskap och funktioner varje specialkompetens har. Sådana processer måste få ta sin vederbörliga tid. Vi behöver mer pragmatiska samarbeten, och mindre av de nu vanliga striderna mellan och hegemoniska anspråk från enskilda metodologiska traditioner, exempelvis mellan de kvalitativa och kvantitativa lägren.⁵

Vårt nya program söker låta kvalitativa och kvantitativa metoder samverka, även om tyngdpunkten ligger på de förra. En sådan samverkan måste vara dubbelsidig. Programmet innehåller bägge typerna av studier. De två riktningarna kan också samverka på hittills oprövade sätt. Vi vill göra statistiska metoder och resultat tillgängliga och hanterbara i kvalitativa studier och omvänt. Kvantitativa data kan fungera som överblickande kartor som pekar ut intressanta riktningar för nyfikna närstudier. Frågor, begrepp och perspektiv som produceras i sådana studier kan sedan ge impulser till nya kartläggande makrostudier, som genom kvantitativa mätningar kontrollerar hur pass generella och giltiga de insikter är som vunnits med kvalitativa metoder.

Ofta sker det i debatten en förvirrad och missvisande sammanblandning mellan helt olika polariteter. Motsättningen mellan kvantitativt och kvalitativt relateras ofta till skillnaden mellan samhällsvetenskap och humaniora, till striden mellan positivism och hermeneutik, eller till en i realiteten självständig fjärde polaritet mellan teoretiskt och empiriskt orienterad forskning. Olika kombinationer av dem spelas ofta ut mot varandra på ett sätt som förvirrar mer än klargör, och jag ska här bara nämna några sådana kombinationer.

Samhällsvetenskap och humaniora innehåller bägge mycket olikartade riktningar, och även om i Sverige kvantitativa traditioner länge har haft en dominans i samhällsvetenskaperna och kvalitativa inom humaniora, är denna bindning strikt taget inte nödvändig. Det finns som be-

⁵ Floran av litteratur om kvalitativa metoder (och deras relation till kvantitativa) är idag rik. Se på den samhällsvetenskapliga sidan t ex Willis 1978 och 1980, Ehn & Löfgren 1982, Holter & Kalleberg 1982, Silverman 1985, Jensen & Pittelkow 1986, Patel & Tebelius 1987 eller Hughes & Månsson 1988. Inom medieforskningen diskuteras en pågående "konvergens" mellan förut antagonistiska traditioner sedan ett par år livligt, jfr t ex Schrøder 1987. På en mer teoretisk nivå är Eagleton 1983 en inspirerande översikt över aktuella traditioner inom estetiska vetenskaper. En jämförelse mellan hermeneutik och poststrukturalism återfinns i Olsson 1987. Jfr även Algulin 1986 och en rad uppslagsord i Cornell m fl 1985.

kant fullt lika kvalitativa och hermeneutiskt inspirerade sociologer och antropologer, och det görs statistiska studier också inom litteratur- och musikvetenskap. Att de estetiska vetenskaperna fokuserar kulturella menings- och innebördsstrukturer gör dem dock möjligen mindre benägna att reducera företeelser till kvantitativa data än man är inom traditioner som studerar sociala förhållanden. Det finns dessutom faktiskt hermeneutiker som arbetar kvantitativt, och inte alla kvantitativa empirister har en positivistisk vetenskapssyn.

Vad gäller polariteten mellan teoretiskt och empiriskt orienterad forskning är inte heller den entydigt kopplad till någon av de andra polariteterna, trots vad många debattörer hävdar. Det finns statistiker som angriper kvalitativa metoder för att vara verklighetsfrämmande, medan varannan kvalitativ sociolog beskyller sina kvantitativa kollegor för detsamma och varannan för motsatsen: teorilöshet. I olika lägen är det ofta gynnsamt att beskylla "motståndarna" för antingen verklighetsfrämmande teoreticism eller naiv faktafixering, och framställa sig själv som antingen i direktkontakt med den verkliga verkligheten eller utrustad med avancerad, metodmedveten och reflekterande teoribildning. Allt sådant kan givetvis vara riktigt, både som kritik av enskilda forskare och som karakteristik av den egna verksamheten, men det håller inte som allmän reduktion av dessa fyra polariteter till en enda, vilket snabbt avslöjas om man relaterar sådana förenklade modeller till forskningsfältets realiteter.

Exempel på dominerande kvantitativa traditioners enögda syn på de kvalitativa vimlar det av, så låt mig i stället ta ett omvänt exempel. Eftersom jag själv har mina rötter i de kvalitativa, hermeneutiska, humanistiska och kanske teoretiska polerna, kan det vara en nyttig självprövning. Bo Eneroth (1984) skisserar upp en idealmodell med två huvudläger, med var sina metoder, människosyner och världsbilder. Jag betvivlar inte att det finns representanter som passar in på hans beskrivningar, men lyckligtvis måste vi inte alls välja mellan hans två poler. För honom är nämligen kvalitativ forskning alltid empiristisk och "begreppsligt-induktiv", medan all kvantitativ forskning sägs utgå från begrepp och vara "logiskt-deduktiv". Efter vad jag förstår kan det kanske gälla ibland, men minst lika ofta finner vi kvantitativt orienterade forskare som betonar sin empirism, dvs hävdar att de först öppet samlar in data om verkligheten och därefter analyserar dem utan teoretiska skyggglappar. Och för varje kvalitativ empirist kan jag peka ut minst en kvalitativ hermeneutiker som utgår från omfattande teoretiska

begreppsapparater och snarast söker illustrera dem med empiriska exempel.

Jag tycker att sådan okänslig sammanblandning av åtskilda polariteter är onödig och missvisande. Reduktiva modeller av det slaget fångar inte forskningsfältets komplexitet, deras kritik träffar inte sina motståndare, och deras anvisade forskningsstrategier är ofruktbara. En god forskningsprocess borde t ex pendla klokt mellan teori och empiri, snarare än att naivt tro sig kunna möta empirin förutsättningslöst eller omvänt vilja tvinga in den i förbestämda kategorier. Det borde också vara förnuftigt att fritt använda sig av såväl kvan-titativa som kvalitativa metoder och material. Det kan naturligtvis också vara legitimt att välja vissa extremkombinationer för egen del, bara man behåller respekten för andra riktningar och inser det egna valets begränsningar.

Jag måste här nöja mig med dessa allmänna resonemang, men menar att det vore möjligt och nyttigt att skissera arbetsmodeller som klargör att moment av subjektivitet och intersubjektivitet, teoretiskt arbete och möten med oförutsedd empiri, induktion och deduktion, mätproblem och metodreflektion osv finns eller bör finnas i all slags forskning, även om de tar sig olika uttryck beroende på om t ex materialet är brett men tunt (begränsade enkätsvar från tusentals individer) eller smalt men tjockt (utförliga intervjuer och observationer av några få utvalda).

Vi behöver en metodologisk mångfald för att kunna begreppsliggöra ungdomskulturella aspekter som det är mycket svårt att registrera direkt. Ett exempel är att för att förstå (individuella eller samhälleliga, psykiska eller sociala, driftsimpulser eller mentaliteter) omedvetna djuplager i kulturella processer är det ofta omöjligt att begränsa sig till bara en informationskanal. Intervjuer eller enkäter kan inte ensammana nå identitetsprocessernas viktiga inre motsättningar. Folk visar olika sidor av sig själva i ord, musiksmak, kläder och kroppsspråk. Att använda kombinationer av deltagande observation (där visuella bilder och rituella beteenden kan iakttas), samtal (där man lyssnar till ord som uttrycker verbalt och diskursivt organiserade världs- och självuppfattningar) och analyser av producerade och konsumerade artefakter (musik, medieprodukter, dagböcker, teckningar o dyl) är det bästa sättet att förstå kulturella processer av identitetsproduktion.

Genom att noga notera brotten mellan sådana olika uttrycksmedel, t ex genom att olika metoder och tekniker samverkar, kan man fånga omedvetna kulturella processer som mono-metodiska enkäter, intervju-

eller observationsstudier aldrig upptäcker. Vi gjorde många sådana erfarenheter i vår rockstudie, där t ex en analys av en grups stil och musik lade en ny dimension till den självbild som skapades i intervjusituationen, där projektions-, överförings- och motöverföringsmekanismer annars maskerade aspekter som censurerades av såväl forskarens som ungdomarnas jag-ideal. När vi lade märke till sådana brott kunde vi inte bara kompensera för brister i varje enskild metod, utan också nå unika insikter i viktiga mekanismer av psykisk eller kollektiv förträngning och kommunikation.

Organisatoriska former

Organisatoriskt finns det många sätt att experimentera tvärvetenskapligt. En ensam forskare kan försöka vidga hennes eller hans kompetenser för att komma bort ifrån det egna territoriets begränsningar. Strikt definierade samarbeten mellan forskare med olika kompetenser, där varje individ bidrar med sina egna förmågor, kan startas för särskilda detaljuppgifter eller för ett helt projekt. Slutligen kan en forskargrupp utveckla nya typer av delade förmågor genom intensivt samarbete som överskrider en traditionell arbetsdelning. Mitt gamla projekt var ett exempel på denna den tätaste formen av tvärvetenskapligt arbete, som kräver sällsynta förutsättningar vad gäller relationerna mellan de inblandade forskarna.

I det nya programmet finns alla tre typerna representerade, och modellen med en central paraplygrupp, större och mindre seminarier samt informations- och kompetensutbyte mellan projekt är ett försök att vidareutveckla organisatoriska former för tvärvetenskaplig samverkan. Centralgruppen har två typer av uppgifter: å ena sidan att initiera, organisera och stödja kommunikationen mellan olika forskare och projekt inom nätverket, och å andra sidan att utveckla sin egen komparativa teoriproduktion, som huvudsakligen relateras till empirisk forskning som genomförts av andra (inom och utom nätverket). Även andra individer och grupper i nätverket genomför eller tänker starta projekt som relateras till programmets teman, och som ofta är kollektiva och tvärvetenskapliga. Men detta är inget som planeras eller beslutas av paraplygruppen, utan det växer fram genom intensiva och autonoma utbyten mellan forskarna själva, inspirerade av programmets perspektiv och diskussioner, och stödda av paraplygruppens arbete. I stället för att

bygga en stel, hierarkisk och på förhand bestämd mängd av projekt ”uppifrån”, erbjuder vi arenor för individuella forskare att mötas och starta nya initiativ ”nedifrån”.

Här är det många hinder och problem som måste mötas, inte minst inom själva universitetssystemet. Vi måste finna praktiska metoder att upphäva isolering och enögd rigiditet, och prioritera tvångsfri kommunikation och mångfald hellre än enhet, överblick och kontroll. Jag tycker vi bör undvika att binda enorma resurser i rigida centrala institutioner, och i stället skapa en mångfald av flexibla och öppna initiativ och nätverk. Nya tankar och tolkningar är mycket viktigare än att bygga fästningar för säkra karriärer.

Det kan vara nyttigt att uppmärksamma tre nivåer eller kontexter, inte bara i ungdomskulturen utan också i ungdomsforskningen. För det första finns där den ”objektiva” kontexten av institutionella former och empiriska fält. Tvärvetenskapligt arbete behövs bara när empiriska frågor kräver det, och det måste finna eller skapa de organisatoriska och ekonomiska förutsättningar som behövs för att överskrida ämnesgränser. För det andra kan de teoretiska traditionerna själva ses som en ”sociokulturell” kontext. Samarbeten fordrar att de aktuella teorierna och metodologierna låter sig förbindas, att deras forskningsstilar och symbolsystem kan kombineras på ett fruktbart sätt. För det tredje rör en sällan öppet diskuterad ”subjektiv” kontext de inblandade forskarnas personligheter och mentaliteter: de måste gilla att arbeta ihop.

Insikt och makt

Jag vill slutligen understryka den strategiska självreflektionens stora betydelse. Vi måste se och minnas vår egen sfärs position, dvs forskningens relation till system och livsvärld. Det är frestande att luta sig tillbaka mot en traditionellt given forskarroll, reducera ungdomar till objekt och ta teorier och metoder för givna. Vi borde i stället reflektera över vårt eget arbetes funktioner och söka sätt att motverka de inbyggda maktaspekterna i våra akademiska institutioner, hålla systemkrav i schack och sträva efter en mer dialogisk relation till de unga människor som gång på gång måste acceptera att bli granskade och kontrollerade.

Detta gör det nödvändigt att bryta med de dualistiska subjekt-objekt-relationerna i mycken traditionell samhälls- och beteendeveten-

skap. Det växande intresset för den kulturella dimensionen är nog ett viktigt tecken på ett sådant skifte. Det uttrycker en nyfikenhet på alltmer problematiska och mindre självklara kulturella fenomen, men också en strävan efter mer dialogiska forskningsformer. Allt fler söker undgå att reducera verkligheten till en enda objektiv värld av fakta som kan beskrivas på principiellt samma sätt, eller till en dualitet mellan yttre och inre, samhälle och individ. I stället prövas modeller med minst tre världar eller aspekter, där det intersubjektiva, kommunikativa eller språkliga får en större och självständigare plats och kräver särskilda metoder för att begripas. Vändningen mot den kulturella nivån inom sociologi, antropologi, etnologi, historia och psykologi finns också inom ungdomsforskningen. Det kommer fram allt fler kvalificerade studier av symboliska uttryck, kommunikation och mening i ungdomliga livsformer.

För att förstå sådana kulturella dimensioner räcker ingen enkel insamling av fakta. Det fordras ett intensivt intersubjektivt engagemang och tolkningsarbete, och en medveten teoretisk-begreppslig reflektion, inte minst därför att denna typ av empiri i sig är genomsyrad av begreppsstrukturer, som även inbegriper forskaren själv och inte helt skarpt kan särskiljas från teorin. Kulturforskningens studier av meningsstrukturer kräver en växling mellan inkännande och kritisk självreflektion, snarare än en alltid endast skenbart objektiv ständig distans.⁶

6 ”Sociologin måste söka en förstående tillgång till sitt objektområde, eftersom den där finner förståelseprocesser genom vilka och i vilka objektområdet liksom redan i förväg har konstituerat sig, dvs före varje teoretiskt ingripande. Samhällsforskaren påträffar *symboliskt förstrukturerade föremål*; de förkroppsligar strukturer av det där förteoretiska vetandet, med vars hjälp språk- och handlingsförmögna subjekt har skapat dessa föremål. [...]

Förståelsen [Verstehen] av ett symboliskt yttrande fordrar principiellt deltagandet i en process av *samförstånd* [Verständigung]. Betydelser, oavsett om de förkroppsligas i handlingar, institutioner, arbetsprodukter, ord, samverkanssammanhang eller dokument, kan bara göras tillgängliga *inifrån*. Den symboliskt förstrukturerade verkligheten bildar ett universum, som måste förbli hermetiskt tillslutet, just obegripligt, för en icke kommunikationsförmögen iakttagares blick. Livsvärlden öppnar sig bara för ett subjekt som gör bruk av sin språk- och handlingskompetens. Det [subjektet] skaffar sig tillgång genom att åtminstone bildligt delta i de tillhörigas kommunikation och så själv bli en åtminstone potentiellt tillhörig. Samhällsforskaren måste därvid göra bruk av en kompetens och ett vetande, som han såsom lekman intuitivt förfogar över. Men så länge han inte har identifierat och genomanalyserat detta förteoretiska vetande, kan han inte kontrollera i vilken utsträckning och med vilka följder han som deltagare också *ingriper* i och därigenom

Till exempel kan ungdomars ekonomiska resurser kanske kartläggas utan någon större inlevelse i deras behov, men för att förstå kulturella fenomen räcker ingen statistik till. Att förstå ett främmande språk kräver en prövande inlevelse i och egen användning av detta språk. På motsvarande sätt är hårdrock en symbolisk uttrycksform som endast förstås om man "sätter sig in i" vad den kan betyda för dem som använder den. Först när man genom principiell närhet till en delkulturs aktörer förstått deras motiv och egna tolkningar av sina stilar och symboler, kan man gå vidare till en insiktsfull analys som också kan ge utrymme för en välgrundad kritik av vissa aspekter av den aktuella kulturen. En kritik som inte utgår från ett känsligt inkännande kan aldrig träffa sina mål. Och en kommunikativt orienterad kulturanalys kräver en uppluckring av de rigida subjekt-objekt-relationerna mellan forskare och ungdomar.

Detta innebär att vi ungdomskulturforskare måste och har en välkommen chans att bryta med objektiverande och elitistiska tillvägagångssätt och vetenskapssyner. På vårt ganska unga forsknings-delfält behövs kvalitativa metoder och insikter i viktiga teoretiska traditioner som ofta har undervärderats av tidigare nordiska ungdomsforskare, som t ex psykoanalys, hermeneutik, semiotik, kvalitativ sociologi och kulturella studier av skilda slag. Ungdomskulturforskningen är själv också i frontlinjen av senmoderna kulturstudier, vilket är tydligt också på den nordiska arenan.

Detta hänger samman med frågor om makt, motstånd och motoffentligheter på ungdomskulturens scen. Forskare lika väl som ungdomar måste lära sig att hantera maktstrukturer, utveckla verktyg för "dubbelkvalificering" och initiera nya och flexibla mötesplatser där oli-

förändrar den kommunikationsprocess, i vilken han bara *inträder* för att förstå den. [...]

Den som gör det som deltagarna bara förutsätter till sitt tema, och intar en reflexiv inställning till det som ska tolkas, ställer sig inte *utanför* det undersökta kommunikationssammanhanget, utan fördjupar och radikaliserar detta på ett sätt som principiellt ligger öppet för *alla* deltagare. Denna *väg från kommunikativt handlande till diskurs* är på flera sätt blockerad i naturliga kontexter, men alltid redan inbyggd i det förståelseorienterade handlandet. [...]

Att förstå ett symboliskt yttrande, innebär att veta under vilka betingelser dess giltighetsanspråk kan accepteras. Att förstå ett symboliskt yttrande innebär emellertid *inte* att samtycka till dess giltighetsanspråk utan att ta hänsyn till kontexten." (Habermas 1981 s 159, 165, 188 och 195, min översättning.)

ka grupper och intressen kan kommunicera med varandra så tvångsfritt som möjligt.

Med vem kan vi idag diskutera våra teorier och resultat utom systemdominerade myndigheter som kommersiella eller statliga medier eller representanter för byråkratiska statsapparater? Det är exempelvis oerhört svårt att öppna direkta kanaler till ungdomliga sociala rörelser. Och det är viktigt för kritiska och självreflekterande forskare att problematisera omständigheter som ofta upplevs som självklara av olika sorters ungdomsarbetare, att visa att etablerade ungdomsorganisationer och -institutioner inte bara löser problem utan också bidrar till att skapa dem, och att de ungdomskulturella fält i vilka dessa arbetar inte bara skapar problem utan också innehåller viktiga försök att söka svar på senmodernitetens utmaningar.⁷

Behoven av kontakter mellan lärare, socialarbetare, fritidsledare och ungdomsforskare är naturligtvis legitima, men det är angeläget att kraven på nytta och instrumentalisering, förstärkta av centrala maktstrukturer, inte tillåts få alltför stort inflytande över detta unga forskningsfält utveckling. En hel del forskning är idag direkt eller indirekt orienterad mot institutioners behov av att hantera ”ungdomsproblem”, vilket leder till snedvridna bilder av ungdomars livsformer. Först en av-instrumentaliserad grundforskning skulle kunna vidga utrymmet för tolkningar och därigenom bidra till en rikare och djupare förståelse av senmodernitetens kulturella processer och tendenser.

Några studier placerar ungdomar och deras sfärer (som familj, skola, fritidsorganisationer, medier och kamratgrupper) mellan vardagslivets bas och den kapitalistiska marknadens strukturer, andra mellan gatan och statsorganen. Men alltför få behandlar hur olika institutioner befinner sig i ett komplext triangulärt fält mellan *bägge* systempolerna (marknadens ekonomiska system och statens politiska system) och en ytterst differentierad livsvärld. Inte minst tycks forskare, som avlönas av staten och skriver för ungdomsarbetare i den offentliga sektorn, ofta vara märkligt blinda för de former av förtryck och lidande som utgår från själva statssystemet, förmedlat genom institutioner som skolan.

Vi behöver också en kritisk förståelse av makthierarkier som genomsyrar båda systemen och livsvärlden längs könens, klassernas och etnicitetens dimensioner, i stället för den fruktlösa konkurrens mellan dem som nu olyckligtvis äger rum mellan teoretiker som betonar den

⁷ Om min syn på ungdoms- och forskningspolitik se även Fornäs 1987 och 1989 samt Fornäs, Lindberg & Sernhede 1988 s 267-276.

ena eller andra dimensionen. Nya teorier om etnicitet har hjälpt oss att se fallgroparna i de gamla grälen mellan feminister och marxister om könets eller klassens prioritet. Dessa hierarkier kan inte reduceras till varandra, och de har betydelse för olika sidor av ungdomars liv. Det är meningslöst att kvantifiera och mäta dem mot varandra.

Genom att utveckla kritiska insikter om både kommersialisering och byråkratisering, kan vi undvika att bli naiva verktyg för endera systemets kolonisering av livsvärlden. Genom att reflektera över vår egen verksamhets position och roll i sociala hierarkier kan vi inte trola bort dem, men kanske lära oss att hantera systemkrav och maktrelationer, utveckla forskningens kritiska och utopiska funktioner och vidga utrymmet för emancipation.

Litteratur

- Algulin, Ingemar (1986): *Analys av form och innehåll inom humanistisk forskning*, Stockholm: Centrum för masskommunikationsforskning (= *Mass 9*).
- Bernstein, Richard J (red) (1985): *Habermas and modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Cornell, Peter, Sten Dunér, Thomas Millroth, Gert Z Nordström & Örjan Roth-Lindberg (red) (1985): *Bildanalys - teorier, metoder, begrepp*, Stockholm: Gidlunds.
- Eagleton, Terry (1983): *Literary theory. An introduction*, Oxford: Basil Blackwell.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren (1982): *Kulturanalys*, Stockholm: Liber.
- Eneroth, Bo (1984): *Hur mäter man "vackert"? Grundbok i kvalitativ metod*, Stockholm: Akademitratur.
- Ericson, Staffan (1987): "Om beröringen av ett vidrigt ämne. Skandinavisk forskning om tryckt populärfiktion", i Ulla Carlsson (red): *Forskning om populärkultur*, Göteborg: NORDICOM-Sverige.
- Fornäs, Johan (1985): *Tältprojektet. Musikteater som manifestation*, Stockholm/Göteborg: Symposion.
- Fornäs, Johan (1987): "Ungdomskulturens utmaningar", i Dick Andersson & Owe Larsson (red): *Va' säger dom - ungdomsforskarna?*, Stockholm: Socialstyrelsen.
- Fornäs, Johan (1989): "Under rocken - om ungdomskultur och kampen om ungdomen", i Benny Henriksson (red): *Ung på 90-talet. Ungdomen i det postmoderna samhället*, Saltsjö-Boo: Glacio.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1984/1989): *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*, 3:e uppl. Stockholm/Lund: Symposion.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1988): *Under rocken. Musikens roll i tre unga band*, Stockholm/Lund: Symposion.
- Fornäs, Johan, Hillevi Ganetz & Tove Holmqvist (red) (1989): *Tecken i tiden. Sju texter om ungdomskultur*, Stockholm/Lund: Symposion.

- Fornäs, Johan & Michael Forsman (red) (1989): *Rum och rörelser. Om ungas inre och yttre livsrum*, Stockholm: Bygghälsningsrådet.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1989): "Under rocken. Ungdomskultur och senmodernitet", i *Res Publica*, nr 12-13.
- Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns. Band 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp (finns även på engelska som *The theory of communicative action*, Cambridge: Polity Press 1984).
- Habermas, Jürgen (1984/1985): "Förnuftkritikens blindskär", i *Res Publica*, nr 1.
- Habermas, Jürgen (1985): "Den nya överskådligheten", i *Ord & Bild*, nr 3/85.
- Habermas, Jürgen (1985/1986): "Det modernas normativa halt", i Mikael Löfgren & Anders Molander (red): *Postmoderna tider*, Stockholm: Norstedts.
- Harding, Sandra (1987): "Instabiliteten i den feministiska teoribildningens analytiska kategorier", i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, nr 2-3 1987.
- Holter, Harriet & Ragnvald Kalleberg (red) (1982): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Honneth, Axel & Hans Joas (red) (1986): *Kommunikatives Handeln*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hughes, J A & Sven-Axel Månsson (1988): *Kvalitativ sociologi*, Lund: Studentlitteratur.
- Jensen, Else Fabricius & Ralf Pittelkow (red) (1986): *Det ukendte publikum - nye metoder i medieforskningen*, København: C A Reitzels Forlag.
- Olsson, Anders (1987): *Den okända texten. En essä om tolkningsteori från kyrkofäderna till Derrida*, Stockholm: Bonniers
- Patel, Runa & Ulla Tebelius (1987): *Grundbok i forskningsmetodik. Kvalitativt och kvantitativt*, Lund: Studentlitteratur.
- Schrøder, Kim Christian (1987): "Convergence of antagonistic traditions? The case of audience research", i *European Journal of Communication*, vol 2, nr 1.
- Silverman, David (1985): *Qualitative methodology & sociology*, Aldershot: Gower.
- Steeves, H Leslie (1987): "Feminist theories and media studies", i *Critical studies in mass communication*, vol 4, nr 2.
- Willis, Paul (1978): *Profane Culture*, London: Routledge.
- Willis, Paul (1980): "Notes on method", i Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe & Paul Willis (red): *Culture, media, language*, London: Hutchinson.

Magdalena Czaplicka

Det undflyende nuet

Några metodproblem i hårddataorienterad ungdomsforskning

I denna artikel lyfter jag fram vissa problem i samhällsvetenskaplig ungdomsforskning som har att göra med tidsaspekten, dels när det gäller sättet att samla in och tolka data, dels i själva avgränsningen av ungdomskategorin. Vissa problem kan lösas, andra utgör principiella begränsningar i den kvantitativa metoden.

Vid redovisningen av data som samlats in med standardiserade frågeformulär antar forskare ofta att sambandet mellan frågor och svar är av samma typ som det av behavioristerna beskrivna sambandet mellan stimuli och respons. Enligt denna teoribildning betraktas endast de konkreta svaren som fakta medan hela den omgivande kontexten uppfattas som ovidkommande brus. Behaviorismens kritiker har med rätta pekat på de stora förenklingar denna syn rymmer.¹

Standardiserade frågeformulär förutsätter att alla fakta behandlas likformigt. Därför är denna teknik ett trubbigt instrument för att gripa det som är särpräglat, flyktigt och svårt eller besvärande att verbalisera. Den kan fastställa händelsers art (vad?), tidsförankring (när?), frekvens (hur ofta?), intensitet (hur mycket?, hur starkt?) och eventuellt respondentens egen värdering av dem, men knappast mer.

Det har förvisso utarbetats sofistikerade tekniker för att fånga och kvantifiera begreppsliga konnotationer. Ett exempel på detta är den så kallade semantiska differentialen.² För att komma åt "besvärande åsikter", t ex attityder mot etniska minoriteter, har det utvecklats olika projektiva tester.³ Men just på grund av att båda dessa tekniker är konstru-

¹ Se t ex Taylor 1964.

² Osgood 1976.

³ Dessa tester bygger oftast på antagandet att människor som inte vill avslöja sina fördomar indirekt kan ge uttryck för dessa då de inte är medvetna om hur deras utsagor kommer att analyseras. Rent konkret ombeds människor att berätta historier

erade för att finna indikatorer på djupare tanke- och känslöstrukturer är de mödosamma att färdigställa. Det händer därför ofta att forskare planterar om testfrågor från en social kontext till en annan utan att ta hänsyn till deras kultur- och tidsbundenhet, vilket kan bli förödande för tolkningarna av svaren.

I tidens flod

Historiker beskyller ibland sociologer, ofta inte utan anledning, för bristande uppmärksamhet på tidens olika aspekter. Sociologer ägnar sig sällan åt att beskriva och analysera ett konkret händelseförlopp. Sökandet efter generaliserbara mönster förskjuter intresset från det specifika till det allmänna.

En stor del av den empiriska sociologiska forskning fokuseras på samtida företeelser. Denna forskning legitimeras nämligen inför de anslagsgivande myndigheterna med förmågan att producera faktaunderlag för samhällsplanering. Den ”rumsliga” eller synkrona dimensionen, samhällets horisontella och vertikala strukturer, framhävs då på bekostnad av den tidsliga, diakrona dimensionen. Både strävan efter generaliserbarhet och fokuseringen på nuet bidrar till att forskningsresultatens tidsbundenhet lätt hamnar i skymundan. De jämförelser med det förflutna som görs stannar i regel vid ett punktvis sökande efter ad hoc-förklaringar till nutidsfenomen. Kontinuiteten i ett händelseförlopp luckras därmed upp. Tiden polariseras i då och nu.

Metodavsnitten i de flesta rapporter som baseras på enkätundersökningar anger för vilken population det går att generalisera de erhållna undersökningsresultaten med hänsyn till urvalskriterier och bortfall.⁴ Problemet med *generaliserbarhet i tiden* diskuteras däremot sällan, och

om bilder som kan tolkas på flera olika sätt, eller avsluta meningar av typen ”alla invandrare...”. Det kanske mest kända exemplet är Adorno m fl 1950. Se även Jahoda m fl 1951.

⁴ Här berörs främst undersökningar som bygger på ett rikstäckande slumpmässigt urval, dvs en minoritet av all den ungdomsforskning som för närvarande produceras. Överföring av resultat från icke-representativa urval till en annan population än den som deltog i undersökningen kan över huvud taget inte göras med mindre än att forskaren konstruerar teoretiska förklaringsmodeller där det empiriska materialet används som utgångspunkt och inte som slutprodukt.

tidpunkten för undersökningens genomförande behandlas ofta som ovidkommande för tolkningen av undersökningsresultaten.

Ett drastiskt exempel kan belysa att så icke är fallet: en forskare som distribuerade sin enkät medan den inflammerade debatten om Metropolitprojektet rasade som värst, fann att svarsbenägenheten vida understeg både de stipulerade och de förväntade talen.⁵

Men det är inte bara svarsbenägenheten utan också själva svaren som kan utfalla olika vid skilda tidpunkter, eftersom människors situation och därmed även deras uppfattningar förändras under tidens lopp. Deras tolkningar av enkätfrågorna ändras också över tiden, och påverkas av individernas tidigare erfarenheter. Forskaren har ofta en benägenhet att underskatta olika tolkningsmöjligheter som kan rymmas i en i hans/hennes egna ögon klart och entydigt formulerad fråga. Skillnader mellan svar givna vid olika tidpunkter kan dessutom bero på att de inte uttryckte några stabila attityder eller vanor utan snarare mer flyktiga åsikter. För att avgöra vilket som gäller bör rimligen samma frågor ställas upprepade gånger till samma människor. (Se vidare nedan om panelstudier.)

Ett exempel från min undersökning av Gävleungdomars konsumtion åskådliggör det första problemet.⁶ De flesta gymnasieungdomar förvärvsarbetar under en del av sitt sommarlov. Pengarna de tjänar får de behålla för egna utgifter. Vissa ungdomar spenderar allt på en gång för semester eller inköp av kapitalvaror, medan andra lägger undan pengarna för att dryga ut sin budget under skolåret. Vår enkät genomfördes under vårmånaderna, då de flesta ungdomar knappast hade några sparpengar kvar. Deras löpande utgifter var väsentligt lägre än för motsvarande åldersgrupp åtta år tidigare.⁷ Skulle resultaten blivit desamma ifall enkäten besvarats vid skolårets början? Eftersom vi främst var inriktade på konstruktionen av frågeformuläret och urvalskriterierna, förbisåg vi att ungdomars ekonomiska situation kan variera under skolårets lopp. Om det bland sociologer varit kutym att resonera om hur tidpunkten för undersökningens genomförande påverkar dess resultat hade problemet aldrig behövt uppstå.

⁵ Ett annat exempel: På 1950-talet, då enkäter fortfarande hade nyhetens behag, var det inte svårt att uppnå en hög svarsfrekvens. Till statistikernas fasa betraktas det numera som ett mycket gott resultat om 75 procent svarar på en enkät.

⁶ Czaplicka & Ekerwald 1986.

⁷ Enligt Persson & Dahlgren 1978, som genomförde sin datainsamling under höstterminen.

Generaliseringar från ett urval till hela populationen kan endast genomföras då samtliga individer (eller andra enheter) som ingår i populationen med lika stor sannolikhet kan väljas in i urvalet. Överförs denna sannolikhetsprincip till resonemang om tiden, borde man ur perioden för vilken undersökningsresultaten ska generaliseras slumpmässigt välja ett antal datum för materialinsamling. I praktiken äger datainsamlingen oftast rum under en kort period, och när denna period infaller avgörs främst av forskningstekniska faktorer.

Klockan och almanackan avbildar tiden som en serie jämna intervaller. Men både den historiska och den individuella tiden pulserar. Vissa perioder i en människans liv domineras av väl förutsägbara vardagshändelser. Under andra perioder avlöser omvälvande förändringar varandra i ultrarapid. En del förändringar är irreversibla medan andra kan återkallas. Exempelvis kan slutbetygen från gymnasiet inte förbättras i efterhand medan en avbruten skolgång kan fullföljas vid ett senare tillfälle. Några förändringar är engångsfenomen medan andra återkommer med vissa intervaller.

Frihetsutrymmet varierar starkt mellan olika aktiviteter.⁸ Trots att arbete och skolgång upptar i genomsnitt mindre än 1/4 av den sammanlagda veckotiden, styr de människors beteenden. Tidsanvändningen sönderfaller därmed i vardag och helgdag. Ungdomars sömnvanor åskådliggör detta.⁹ Eftersom det knappast förekommer någon flexibilitet i fråga om skoldagens början tvingas de flesta ungdomar vakna före klockan sju en vardagsmorgon. Vardagssömnen understiger därmed 8 timmar. På helgerna förskjuts dygnsrytmen framåt, och en genomsnittlig tonåring sover omkring 10 timmar per helgdagn. Friheten att kunna stiga upp och lägga sig när man vill betyder tydligen mycket för ungdomarna, vars vardagstillvaro är starkt reglerad.

Undersökningar kan delas in i *unika*, vilka utförs utan tanke på eventuell upprepning, och *seriella*. Att kalla undersökningar som använder standardiserade frågeformulär för ”unika” låter kanske motsäggelsefullt. Men varje undersökning är unik, även om den friskt lånar frågor från olika håll. Undersökningens fulländade reproducerbarhet är en myt. Även om frågornas ordalydelse är densamma och den svarande gruppen består av i fysisk bemärkelse identiska människor under flera på varandra följande undersökningstillfällen, har dessa människor för-

⁸ Jfr Czaplicka 1987.

⁹ Jfr Gahlin 1984.

ändrats under tiden som gått. Eftersom de oberoende av varandra deltar i skilda sociala kontexter där de får olika erfarenheter kan skillnader mellan dem ändra karaktär. Och även om det vore möjligt att hålla de svarandes sociala kontext konstant, utvecklas människor olika. Redan de gamla grekerna visste att ”man inte två gånger kan stiga ned i samma flod”.

Utgår man från forskarens egna intentioner, är det dock fullt möjligt att skilja mellan unika och seriella undersökningar. I undersökningar som gång på gång använder samma frågor, t ex val-, publik- och arbetsmarknadsundersökningar, är medvetenheten om att svaren är tidsbundna i regel välutvecklad. Med stöd i tidigare erfarenheter förväntar sig valforskare bl a att andelen tveksamma i fråga om partipreferenser sjunker ju närmare valdagen undersökningen görs, medan publikundersökningar tar hänsyn till att fritidsaktiviteter växlar med årstiden.¹⁰ Arbetsmarknadsstatistiken visar att andelen sysselsatta ungdomar 16-19 år är betydligt högre under sommarmånaderna än under de andra månader då majoriteten av dessa ungdomar ägnar sig på heltid åt studier.¹¹

Upprepas samma frågor tillräckligt ofta, kan förändringar i tiden utläsas även om företeelsernas tidsbundenhet inte formulerats som premiss för undersökningen i fråga. Av SIFO:s årliga undersökningar framgår att alkoholkonsumtionen bland ungdomar gått ner under ett antal år, fram till mitten på 1980-talet. Därefter vände trenden och alkoholkonsumtionen ökade fyra år i rad. SIFO-materialet räcker för att konstatera trendsiftet men inte för att tolka eller förklara det.

Vetskap om olika externa företeelser som kunnat påverka utfallet gör det möjligt att i efterhand pröva en rad hypoteser för att förklara resultaten. Det som framför allt sätter gränsen för sådana ”ex post factum”-hypoteser är forskarens detaljkunskaper om historiska fakta. I det ovan omnämnda fallet kan man t ex konstatera att ungdomars alkoholkonsumtion sjönk efter mellanölets avskaffande. Alkoholpriserna ökade under denna tid endast något mer än priserna på andra varor, var-

¹⁰ Jfr exempelvis Nordberg & Nylöf 1989 s 23: ”Insamlandet har spritts över tidsperioden hösten 1987 till våren 1988 för att säsongspåverkade aktiviteter ska kunna ges ett så rättvisande årsgenomsnitt som möjligt”. Dock saknas där data för sommarmånaderna, som med sin semesterperiod ju kan avvika väsentligt från ”arbetsmånaderna” vad gäller kulturaktiviteternas omfattning och innehåll .

¹¹ Väl att märka ingår inte heltidstudier i sysselsättnings-definitionen, ty denna knyts till en rad förmåner som studerande ungdomar saknar.

för prisökningen troligen endast temporärt har kunnat bidra till alkoholkonsumtionens minskning. Ökningen från mitten av 80-talet kan möjligen förklaras av ungdomarnas förbättrade situation på arbetsmarknaden.¹² Det framgår nämligen att de ungdomar som är äldre än 18 år svarar för huvuddelen av alkoholkonsumtionen. En stor del av ungdomarna i denna ålder har egen regelbunden inkomst. Förändringarna i alkoholkonsumtionen löper i stort sett parallellt med förändringar i ungdomars situation på arbetsmarknaden, med en nedgång från mitten av 70-talet till mitten av 80-talet och en uppgång därefter. Men kan detta tidsmässiga samband tas som belegg för den ovan nämnda hypotesen? Frågan kan besvaras först om man kan visa att det föreligger ett starkt positivt samband mellan ungdomars alkoholkonsumtion och den summa pengar de har kvar efter att alla nödvändiga utgifter är betalda, vilket inte är möjligt med SIFO:s data.

Den ”U”-formade trenden i ungdomars alkoholkonsumtion kan också exemplifiera hur lätt det är att dra felaktiga slutsatser när förändringar tolkas utifrån iakttagelser gjorda under en begränsad tidsperiod. På basis av den obrutna tioåriga tendensen fram till mitten av 80-talet kunde man nämligen förvänta sig att minskningen av alkoholkonsumtion skulle komma att fortsätta, och dragit slutsatsen att restriktionspolitik parad med omfattande upplysningskampanjer hade fått de förväntade effekterna. Antagandet att regelbundenheter som observerats i det förflutna ska gälla även i fortsättningen ligger till grund för många felaktiga förutsägelser, såväl när det gäller ungdomar som i samband med den allmänna ekonomiska utvecklingen.

Det har redan nämnts att frågorna, hur väl formulerade de än är, kan tolkas olika beroende på respondentens tidigare erfarenheter. Svaren färgas också av den situation under vilken formuläret ifylls samt den svarandes inställning till själva uppgiften. Svaren kan nämligen avges efter noggranna överväganden eller komma helt spontant, som ögonblickliga infall. Respondenten kan anstränga sig för att anpassa samtliga svar till varandra men han/hon kan också betrakta varje enskild fråga separat, utan att bry sig om att de olika svaren kanske motsäger varandra. Den som formulerar frågorna känner inte till de svarandes tidigare erfarenheter och saknar möjlighet att kontrollera den situation i vilken formuläret besvaras.

¹² Dessa exemplifieringar är förstås inte någon uttömmande förteckning över hypoteser som kan förklara trendväxlingar i ungdomars alkoholkonsumtion.

Emellertid kan forskaren anse att en viss kunskap om respondentens tidigare erfarenheter behövs för att dennes svar ska kunna tolkas. *Retrospektiva* frågor är då en nödlösning. Avsiktliga spärrar och oavsiktliga minnesluckor gör dock denna metod ganska osäker.

De flesta undersökningar har en synkron karaktär; de är utförda under en enda kort tidsperiod. Det händer dock att forskare på basis av sådana data uttalar sig om förändringar i tiden, vilket är mycket diskutabelt. Om t ex en undersökning visar att ungdomar skiljer sig i något avseende från vuxna kan man inte veta om skillnaden har att göra med ålder eller med särskilda mönster i vissa årskullar förrän man jämfört data insamlade vid flera olika tillfällen. Följer en viss egenskap då med en bestämd generation blir slutsatsen en annan än om den hela tiden uppträder i samma åldersintervall.

För att tolka ett insamlat enkätmaterial krävs att en samling hypoteser om de undersökta fenomenens beskaffenhet har legat till grund för frågeformulärets framställning. Men många hypoteser om möjliga orsakssamband mellan de svarandes beteenden eller åsikter och deras livsvillkor föds först efter att datainsamlingen är avslutad.

En forskare som använder intervjuer förbehåller sig ofta rätten att återkomma till sina respondenter. Liknande förfaranden för standardiserade frågeformulär förekommer knappast alls. Därför blir många ex post-tolkningar till rena spekulationer som nödtorftigt stöttas genom hänvisning till andra data som i regel samlats vid en annan tidpunkt och bland andra respondenter. Den som avstår från tids- och energikrävande egna datainsamlingar får söka använda andras empiriska rådata, vilket dock är både omständigt, tidskrävande och dyrt.

Vid sidan om skraddarsydda undersökningar som ägnas åt att belysa ett relativt välavgränsat problem, samlar myndigheter och privata företag årligen in en mängd olika uppgifter vilka publiceras närmast utan kommentarer, om de alls offentliggörs. Eftersom tillvägagångssättet för dessa datainsamlingar är i hög grad standardiserat kan man med dessa uppgifter följa upp förändringar i befolkningens sociala sammansättning, utbildning, sysselsättning, boende, löner, förmögenhet, konsumtion mm. Ifall materialet är fördelat på åldersgrupper kan det användas för omfattande kohortstudier.¹³ Sådant material är ofta användbart för

¹³ Kohortstudier utgår från en grupp människor som är födda under samma period eller som befinner sig i en liknande situation, t ex de som avslutat sin högskoleutbildning under ett visst år, för att följa deras svarsprofiler under flera på varandra följande mätningstillfällen.

att formulera hypoteser som kan ligga till grund för att utforma och tolka mer problemorienterade undersökningar.

En stor nackdel med sådana statistiska flöden är att i samband med vissa administrativa beslut, t ex kommunsammanslagningar, avskaffandet av begreppet "stad", förlängning av skolobligatoriet, högskolereformer etc, ändras också gränserna för kategorierna.¹⁴ Därmed upphör den direkta jämförbarheten av material som insamlats vid olika tidpunkter. Forskarnas intressen i fråga om vilka data som ska samlas väger dessutom ganska lätt. I äldre statistiska årsböcker har det mesta av materialet om befolkningen redovisats med fördelning på sociala klasser, kön och åldrar. I de nyare årgångarna delas befolkningen betydligt mera sällan in efter social tillhörighet, trots att det gång på gång empiriskt bekräftas att social tillhörighet fortfarande är ett heuristiskt instrument för att fånga in skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Därmed tvingas forskaren göra egna bearbetningar av ursprungsmaterialet, i stället för att använda de lätt tillgängliga publicerade data. Ännu värre blir det när insamlandet av vissa typer av information avskaffas helt och hållet. Det gäller t ex uppgifter om föräldrars yrke vid intagning till högskolan. I en handvändning försvinner möjligheten att spåra longitudinella trender i sambandet mellan föräldrarnas yrke och barnens studieval. För att fånga upp detta samband är det nu nödvändigt att genomföra en separat undersökning byggd på mer eller mindre begränsade urval av individer, medan tidigare material omfattade samtliga sökande till högskolan.

Urval och tidsserier

Varför är data som gäller för en hel population överlägsna urvalsundersökningar? Urvalen överstiger sällan 1.000 individer, vilket endast tillåter en begränsad indelning i underkategorier. Specifika mönster som gäller vissa små delgrupper blir därmed mycket svåra att belysa. Anta att vi gör ett riksrepresentativt urval på 1.000 tonåringar. Eftersom jordbrukare utgör ca 4 procent av hela befolkningen borde det i urvalet ingå ca 40 tonåringar vars fäder är jordbrukare. Eftersom grup-

¹⁴ Som exempel kan nämnas att fram till 1960-talet bestod den för ungdomsforskare intressanta kategorin av individer mellan 15 och 18 (eller i vissa fall 20) år för att sedan i samband med den obligatoriska grundskolans införande skifta till 16-19 år.

pen är så pass liten vore en vidare delning i underkategorier inte lämplig.¹⁵ Vid statistisk bearbetning av urvalsdata bör inte någon undergrupp understiga 30 individer. Vid en totalundersökning spelar undergruppens storlek däremot ingen roll för slutsatserna.

Även om urvalet är mycket stort är möjligheten att dela in materialet i underkategorier begränsad. Av dem som intervjuades i SCB:s undersökning av levnadsförhållanden 1984/85 var knappt 2.200 ungdomar i åldern 16-24 år, ungefär lika många kvinnor som män.¹⁶ Denna åldersgrupp är mycket heterogen både vad gäller sysselsättning (en del studerar på heltid, en del förvärvsarbetar och en del förenar studier med förvärvsarbete) och boendeform (en del bor kvar hos föräldrarna medan en del flyttat till ensamboende eller lever ihop med en partner). Omkring sex av tio bor kvar med föräldrarna, drygt två av tio bor ensamma och knappt två är samboende. Av alla ungdomar är mer än hälften ”sysselsatta” (kom ihåg att SCB inte räknar utbildning som sysselsättning). Boendeform och sysselsättningsart samvarierar med varandra. Andelen ”sysselsatta” bland de samboende (82 procent) är dubbelt så hög som motsvarande andel bland dem som bor kvar hos föräldrarna (43 procent).¹⁷ Det tycks kanske rimligt att hänvisa denna skillnad mellan kvarboende och samboende ungdomar till deras olika omfattande deltagande i utbildning, men andelen ungdomar som inte deltog i utbildningen under det föregående året är nästan identiskt i båda kategorierna, ca 60 procent. Det kan dock röra sig om olika typer av utbildning, gymnasium i det förra och högskola eller annan vuxenutbildning i det senare fallet.¹⁸ Om 40 procent av de samboende studerar och 82 procent i denna kategori förvärvsarbetar, betyder det att minst hälften av de studerande samboende, ungefär 100 individer, förenar utbildning med förvärvsarbete. Nu närmar vi oss smärtgränsen för generaliseringar från urvalet till hela populationen, eftersom felrisken kumuleras för varje ny indelning i underkategorier. Efter särbearbetningar av materi-

¹⁵ Det går att avhjälpa detta problem genom att överrepresentera andelen jordbrukarbarn i urvalet, men då krävs det att vi på förhand vet hur populationen är fördelad på underkategorier.

¹⁶ Denna av SCB publicerade serie omfattar för närvarande över femtio rapporter. Årligen intervjuas ca 10.000 individer i åldrarna 16-75 år. Jag bygger här på en bearbetning av tabeller från rapport nr 51 (Vogel m fl 1987 s 10, 19, 53, 175 och 370). Indelning i snävare ålderskategorier saknas i denna rapport.

¹⁷ Andelen sysselsatta bland de ensamboende uppgår till 70 procent.

¹⁸ Uppgifter om typ av utbildning saknas i rapporten.

alet går det att splittra denna kategori i män och kvinnor. En vidare indelning på underkategorier (t ex efter ålder) vore däremot svår att försvara, även med tanke på det lilla antalet individer som dessa undergrupper skulle bestå av.

Urval till tidsseriestudier kan göras på tre olika sätt. Ett sätt är att varje gång undersökningen upprepas göra ett helt nytt representativt urval ur t ex totalbefolkningsregistret. Det andra sättet är att i s k panelundersökningar låta urvalet åldras parallellt med tidsflödet (se vidare längre fram). En tredje möjlighet är att förena de två föregående genom att låta vissa personer stå kvar i urvalet men göra ett tilläggsurval bland dem som under det föregående undersökningstillfället var för unga för att delta medan de som passerar den övre åldersgränsen får utgå. Detta förfarande användes bl a i Låginkomstutredningen, senare omdöpt till Levnadsnivåprojektet.¹⁹ Låt mig exemplifiera:

Tidpunkter för datainsamling			
	1968	1974	1981
Individernas ålder	2	8	15

	9	15	22

	15	21	28

	24	30	37

	62	68	76

	69	76	82

	76	81	88

Problemet är att denna urvalsmetod underskattar de förändringar som sker i samband med de yngres inflöde och de äldres utflöde ut materialet. Visserligen tillkommer relativt få individer för varje nytt under-

¹⁹ Eriksson & Åberg 1984. Ursprungsurvalet 1968 omfattade ett antal individer som då var mellan 15 och 75 år.

sökningstillfälle, men eftersom ungefär lika många utgår från urvalet fördubblas de sammanlagda förändringarna.

Förfarandet med ett helt eller delvis nytt urval för varje undersökningstillfälle bygger på att individer antas vara utbytbara med varandra, vilket möjligen kan gälla dem som vuxit upp under liknande förhållanden. Men ungdomars uppväxtvillkor med avseende på utbildning, arbete, bostad mm har som alla vet ändrats drastiskt under de senaste decennierna. I ett längre tidsperspektiv kan man vidare peka på omvälvande förändringar i familjens struktur och sammansättning. Familjen omfattar numera färre medlemmar och består oftare av en vuxen och barn. När skilsmässofrekvensen var låg, skedde omgifte huvudsakligen vid ena makens död. Numera deltar barn till frånskilda föräldrar i två olika familjebildningar, även om anknytningen till den ena familjen ofta är starkare än till den andra.

Med förändringar av samhällets struktur förskjuts också proportionerna mellan ungdomar uppvuxna i jordbrukar-, arbetar- och tjänstemannahem. Indelning i sociala kategorier (klasser, skikt eller socioekonomiska grupper) utgör en sammanfattande indikator på en rad ekonomiska och kulturella skillnader. Fördelen med att hålla sådana kategoribeteckningar konstanta är att man då kan spåra strukturella samhällsförändringar, nackdelen är att man missar förändringar som äger rum inom varje kategori. Kategorin arbetare har t ex under de senaste decennierna ändrats vad gäller utbildningsnivå, ekonomisk standard, selsättningsart, arbetsmetoder och etnisk sammansättning. Gruppens relativa ställning i den sociala hierarkin och dess relation till produktionsmedlen har dock förblivit stabil.

Eftersom så många olika okontrollerbara faktorer kan påverka svaren på frågor som ställs till ett för varje tillfälle nytt urval personer, kan tidsserier främst användas för att kartlägga objektiva förändringar. Vill man med denna metod undersöka åsikts-, attityd- och normförändringar blir det ytterst svårt att tolka de observerade förändringarna, eftersom de kan bero på gruppens ändrade situation, dess ändrade sammansättning och/eller det idémässiga inflytande som individer utsatts för under sin uppväxttid och i dagsläget.

Replikationer, panelstudier och experiment

Ett särfall av tidsseriestudier är *replikation*, där forskaren vid olika tidpunkter ställer samma frågor till individer med jämförbara sociala karaktäristika. Replikationer bygger i regel på ett snävare, mer homogent urval än övriga tidsseriestudier för att minska antalet okontrollerade variabler vid jämförelser över tid. Dessutom brukar de fokuseras på hypotesprövning, t ex sambandet mellan vissa situationella komponenter och individers åsikter. Replikationer kan också göras för att jämföra två samtida grupper som trots vissa likheter skiljer sig i några avseenden, t ex uppväxt i splittrade eller fullständiga familjer.

I *tvillingstudier*, en extrem form av replikation, anstränger man sig att matcha två grupper av individer med avseende på så många variabler som möjligt för att renodla de kvarvarande skillnader som ska mätas. Denna metod rymmer det farliga antagandet att individer som är identiska vad gäller de variabler forskaren kan isolera också är identiska vad gäller icke-kontrollerade variabler. Tvillingstudier är den metod som mest påminner om experiment, men medan urval till undersöknings- och kontrollgruppen vid experiment ska ske slumpmässigt, är detta villkor mycket svårt att uppfylla vid tvillingstudier.

Eftersom replikationer och därmed även tvillingsstudier oftast görs på ett urval ur en avgränsad population (en stadsdel, en skola, ett företag e dyl), kan deras giltighet inte utsträckas till andra populationer. Undersöker vi ett umgängesmonster i en ungdomsgrupp och finner att samma mönster gäller även i ytterligare en eller flera grupper, kan vi inte därav sluta att mönstret gäller i samtliga ungdomsgrupper.

De tidsseriestudier som bygger på ett nytt urval för varje tillfälle gör det inte möjligt att följa individuella förändringar utan endast förändringar på global- och gruppnivå. Vill man kartlägga hur individers situation och attityder ändras genom olika livsfaser är *panelstudier* lämpligast. I dessa ställs samma frågor till samma individer vid två eller flera undersökningstillfällen. Vid sidan om den nämnda risken att olika individer inte förändras parallellt är här ackumuleringen av bortfallet för varje nytt undersökningstillfälle det allvarligaste problemet. Efter flera återkommande utfrågningar återstår allt färre individer från den ursprungliga studien, vilket påverkar dess representativitet.²⁰

Ställer vi kunskaps- eller attitydfrågor till panelen, kan ytterligare problem dyka upp. Dels kan individer komma ihåg sina svar från före-

²⁰ Ett exempel på stora panelundersökningar är det så kallade UG-projektet, senare omdöpt till Stug-projektet, som följt en grupp Göteborgsungdomar vid tre olika tillfällen, 1965 (då individerna var 14 år gamla), 1971 och 1974 (Andersson 1982).

gående utfrågningstillfället och svara på samma sätt, oberoende om deras åsikt i frågan är densamma eller ej. Dels kan de i efterhand förbättra sina kunskaper på de områden som enkäten handlat om, till följd av att frågeformuläret väckte deras nyfikenhet. Därmed kommer de att avvika från individer som inte deltog i undersökningen.

Panelstudier kan antingen presenteras i form av förändringar av aggregerade data (nettoförändringar) eller genom att man redovisar summan av förändringar för varje enskild individ (bruttoförändringar). I extrema fall kan det hända att samtliga individers situation eller åsikter förändrats medan nettoförändringsmättet ger sken av total stabilitet. Ifall t ex alla individer ”bytt” åsikt med varandra får svaren samma fördelning trots att samtliga personer har ändrat sig. Resultat framtagna för ett helt urval kan på så vis dölja en del förändringar på individnivå.²¹ Panelundersökningar som vänder sig med samma frågor till samma individer utgör forskarens enda möjlighet att påvisa skillnader mellan brutto- och nettoförändringar.

Ett av de största problemen med tolkningen av empiriska rön om sociala fenomen är att det inte finns någon reell möjlighet att isolera ett samhällsfenomen i tid och rum. Också omstörtande, drastiska förändringar förebådas av en förberedelseperiod, även om man ofta först efteråt inser det. Forskaren tvingas därför att samtidigt hantera en myller av faktorer vilkas sammantagna effekter kanske kan kartläggas men där de inbördes relationerna är ytterst svåra att klargöra. Syftet med både replikationer och panelstudier är främst att minska antalet okontrollerade variabler för att koncentrera uppmärksamheten på de kvarvarande variabelernas ömsesidiga beroendeförhållanden.

I replikationer och panelstudier går det att med en viss precision bestämma hur länge undersökningsresultaten förblir giltiga, deras ”omsättningstid”, eftersom dessa typer av undersökningar medvetet laborerar med tidsdimensionen, antingen genom att upprepa samma frågor till samma personer vid olika tidpunkter eller genom att välja personer med samma sociala karakteristika som det ursprungliga urvalet. Men vad gör en forskare som inte kan hänvisa till att samma frågor redan har ställts förut? Osäkerheten i fråga om undersökningsresultatets omsättningstid gäller för alla samhällsforskare, men är på grund av vissa drag i ungdomskategorin förmodligen allvarligare för ungdomsforskare än för dem som studerar vuxna.

²¹ Jfr t ex Petersson 1977 och Holmberg 1981 om valstatistik.

Risken att övertolka resultat minskar med en försiktig hållning gentemot konkreta siffror som presenteras i olika undersökningar. Siffror ska snarare ses som tendenser än som exakta frekvensfördelningar. Finner man att flera av varandra oberoende forskningsresultat pekar på samma tendens minskar osäkerheten. Ytterst blir det dock svårsmätbara kriterier, nämligen forskarens förmåga att sortera bort tillfälligheter från regelbundenheter, som avgör vilka resultat som anses vara hållbara över en lägre tidsperiod.

Samhällsforskarens tillgång till *experimentella* metoder är ytterst begränsad, dels därför att det inte finns några vattentäta skott mellan så kallade externa och interna faktorer, dels på grund av att moraliska överväganden begränsar möjligheten att slumpmässigt fördela individer på olika grupper där den ena utsätts för en viss påverkan medan den andra lämnas ”opåverkad”. Rena socialpsykologiska experiment i laboriemiljö avviker så pass mycket från den sociala kontext där individer lever till vardags att sådana resultat svårigen kan generaliseras till reella förhållanden. En del forskare önskar fastställa hur stort inflytande genetiska respektive miljömässiga faktorer har för individers intellektuella prestationer. Kunde man slumpmässigt fördela nyfödda barn på olika föräldrar och följa deras intellektuella utveckling vore det ganska enkelt att avgöra vilken av de stridande åsikterna är riktig. I ett samhälle där barnen uppfattas som föräldrars egendom är ett sådant experiment naturligtvis omöjligt.²²

Nyinförda lagar utgör en sorts kvasiexperiment, då ett av villkoren för experiment, nämligen att det till en ursprunglig situation tillförs en ny, ”yttre” faktor är uppfylld, medan den andra villkoret, att de som lagen gäller respektive inte gäller är slumpmässigt fördelade, inte uppfylls.²³ Närmast en experimentell situation kommer den forskare som undersöker konsekvenserna av en naturkatastrof eller hur införandet av nya tekniska uppfinningar eller medier som TV eller video påverkar människors tidsanvändning.²⁴

²² Omhängertagandet av barn för ”samhällsvård” och adoptioner utgör två undantag från denna regel. I båda fallen är dock vare sig ursprungs- eller destinationsfamilj slumpmässigt vald.

²³ Man kunde förvägra en grupp samhällsmedlemmar de rättigheter en annan, motsvarande grupp åtnjuter, men ett sådant beslut vore mycket svårt att legitimera i ett demokratiskt samhälle.

²⁴ Jfr t ex Keith Roes (1983) studie av medieanvändning och skolprestationer.

Faran med ett tillskott av ett nytt fenomen ligger främst i att man lätt övervärderar detta fenomenets förklaringsvärde i förhållande till andra samtidiga förändringar. 1980-86 minskade t ex biobesöken i Sverige från 23 miljoner till drygt 16 miljoner per år. Det var framför allt ungdomar mellan 15 och 24 år som mera sällan gick på bio. Samtidigt expanderade videomarknaden kraftigt och var 1986 dubbelt så stor som biomarknaden, räknad i intäkter.²⁵ Samma åldersgrupp stod för en stor del av videohyrningen. Det förefaller vara höjt över allt tvivel att videomarknaden har expanderat på bekostnad av biograferna. Men hur förklaras då nedgången i antalet biobesök bland ungdomar under 70-talet? Har nedgången orsakats av fler och bättre TV-program, sämre filmutbud, minskande antal biosalonger, höjda biljettpriser eller, vilket är troligast, en kombination av dessa faktorer?

Generationsteorin

Den historiska tid under vilken en åldersgrupp växer upp lämnar outplånliga spår i deras sätt att agera och tänka, på ett så pass genomgripande sätt att man kan spåra klara skillnader mellan olika generationer. Karl Mannheim har (1952) formulerat en sådan *generationsteori*. Generationen betraktas där som ett socialt fenomen som inte avgränsas av födelseår utan genom viktiga händelser som inträffat under individernas uppväxttid och som givit deras åsikter och värderingar en klar tidsprägel. I en snävare betydelse använder han begreppet för att definiera en kategori som är medveten om en gemenskap med dem som tillhör samma tidsepok, en medvetenhet som delas både av dem som ingår i samma generation och dem som befinner sig utanför. Varje ny generation definierar sig själv med hänvisning till vissa kulturella symboler som kan vara lånade från den egna historien, från andra folks förflutna eller från avlägsna kulturers nutid, eller utgöra ett bricolage, en sammansmältning av olika inlånade symboler. Samhällsförändringar, urbanisering och teknisk utveckling utgör också en grogrund för nya generationsstiftande symboler.

Generationsteorin ligger bl a till grund för Seymour M Lipsets (1959/1969) omtolkning av tesen om att väljare bli mer konservativa med stigande ålder. Lipset påpekar att olika kohorter har format sina

²⁵ Schyller 1989 s 48.

politiska åsikter under olika historiska skeenden. I tider av depression och social oro polariseras ungdomars politiska åsikter starkare av klasskillnader än av andra faktorer. Eftersom politiska preferenser är relativt stabila under individers livstid är skillnaderna i olika kohorters väljarbeteende snarare resultat av den historiska situation som rådde under den tid då de växte upp än av deras plats i livscykel.

Generationsteorin används också av Robert Inglehart (1971) i hans tolkning av opinionsundersökningar från flera europeiska länder för att förklara varför olika ålderskohorter har olika värdeprioriteringar. De äldre kohorterna prioriterar ekonomisk trygghet och upprätthållande av ordning i landet, medan de yngre prioriterar medborgerlig frihet. Även Inglehart förklarar skillnaderna genom att hänvisa till generationernas olika uppväxtförhållanden. Svagheten i hans förklaring ligger i det faktum att individer ur olika ålderskohorter också befinner sig i olika faser av sin livscykel. Precis som hos Lipset kan bägge dessa hypoteser innehålla ett tolkningsvärde: individers livsåskådning formuleras under inflytande av viktiga historiska händelser under hennes ungdomstid för att därefter stabiliseras, samtidigt som livsåskådningen är tätt sammanbunden med individens plats i livscykel och därmed förändras under hennes livslopp.

Vissa forskare lägger ännu större vikt på de för en ålderskohort gemensamma, historiskt bundna uppväxtvillkoren genom att hävda att dessa inte bara präglar individers åsikter och värderingar utan också deras personlighetsstruktur. David Riesman (1966) talar om "self-" och "other-directed man", personlighetsstrukturer som motsvarar olika faser av kapitalismens nybyggar- respektive konsolideringsfas, medan Thomas Ziehe (1986 och 1989) talar om en narcissistisk personlighetsstruktur som förknippas med det senkapitalistiska systemet.

Ungdom som kategori

Enligt offentlig statistik infaller ungdomsperioden mellan 16 och 24 år. Även med denna relativt vida definition är det lätt att iaktta att ungdomskategorin liksom alla ålderskategorier *saknar fysisk stabilitet*. Efter bara några få år kommer den att delvis bestå av andra individer. Som övergångskategori fylls den oavbrutet på med nya individer samtidigt som den töms på dem som får vuxen status. På mindre än ett decennium byts ungdomskategorin ut i sin helhet.

Utöver det faktum att ungdomskategorin saknar fysisk stabilitet, dvs att individer passerar genom den under en relativt kort tid, har ungdomar en mindre etablerad position i samhället än vuxna. Därmed drabbas de hårdare av lågkonjunkturer, bostadsbrist o dyl, samtidigt som de själva endast har ett begränsat inflytande över dessa yttre, strukturella och konjunkturella faktorer.

Ungdomar är geografiskt rörliga och ingår därmed i många sociala sammanhang. Nya sociala relationer uppstår, medan en del av de gamla upplöses. Övergången från grundskolan till gymnasiet och därefter från skolan till förvärvslivet bidrar till detta. Nya kompisar och pojk- respektive flickvännen kan utöva ett mycket djupt inflytande på individens vanor och åsikter. Ungdomsperioden utgör också den tid där individen är särskilt lyhörd för ideologiska och kommersiella budskap. Därifrån lånar hon olika yttre attribut för att skapa en egen identitet. Ibland kan hon också ”på prov” anlägga en helt ny livsstil, där både livsåskådning och fritidsaktiviteter ingår som beståndsdelar.

Ungdomskategorin kan bäst karakteriseras genom rörelse: ungdomar är på väg från sin ursprungsfamilj in i nya personliga konstellationer. Under tiden prövar de ut nya relationer och experimenterar med sin självbild. Samtidigt rör sig ungdomar från utbildningsinstitutionen till arbetsplatsen, två institutioner med olika regelsystem och krav på den enskilde. Som om detta inte vore nog ändras också under samma tidsperiod ungdomarnas ekonomiska situation i samband med att de är tvungna att överta ansvaret för sin egen försörjning.

Ungdomskategorin är mycket heterogen och bör därför delas in i snävare, mer homogena underkategorier. Det är bara en minoritet av alla ungdomar som identifierar sig eller som kan identifieras med någon utpräglad ungdomsstil. Således förefaller detta inte vara en lämplig grund för indelningen. Samtliga ungdomar kan däremot karakteriseras med en viss *sysselsättningsart* och *familjesituation*.

Med sysselsättningsart som indelningsgrund kan kategorin delas in i gymnasiestuderande, förvärvsarbete och vuxenstuderande ungdomar. I början av ungdomsperioden studerar de allra flesta ungdomar, medan det mot dess slut endast är en minoritet som utbildar sig. Andelen sysselsatta ungdomar stiger omvänt drastiskt med åldern. 1985 var andelen sysselsatta i gruppen 16-17 år 27 procent, i gruppen 18-19 år 61 procent och i gruppen 20-24 år 77 procent (SCB 1986).

Vad gäller familjesituationen kan man indela kategorin i hemmavarande, ensamboende och samboende ungdomar. Att ungdomarnas

situation också i detta avseende förändras drastiskt mellan 15 och 24 års ålder kan illustreras med följande exempel: Av ungdomar mellan 15 och 17 år bodde 1981-82 2 procent i enpersonshushåll och 6 procent i tvåpersonshushåll, medan 92 procent bodde i större hushåll. Av dem mellan 18 och 20 år bodde 11 procent i enpersonshushåll och 27 procent i tvåpersonshushåll, medan andelen personer i större hushåll minskade till 62 procent. Av ungdomar mellan 21 och 24 år var motsvarande siffror 25, 37 respektive endast 38 procent (Gahlin 1984).

Den vanliga tesen att ungdomsperioden har förlängts underbyggs ofta av utbildningstidens förlängning, som uppskjutit inträdet i arbetsmarknaden. Men ungdomsperioden konstitueras inte bara av förhållandet till förvärvsarbete utan också av familjebildningen, den andra formen av frigörelse från ursprungsfamiljen, vid sidan av den ekonomiska. Det tycks inte vara så att ungdomar flyttar senare hemifrån nu än under de decennier då utbildningstiden var kortare; inte heller ingår de i ett stadigt förhållande med en partner vid senare ålder. Tesen om ungdomsperiodens förlängning kan dock få ett visst stöd i data om hur ungdomar 16-24 år fördelas efter boendeform:²⁶

	1977/78	1984/84
kvarboende hos föräldrar	503.000	612.000
ensamstående	202.000	209.000
sammanboende	151.000	152.000

Ur tabellen kan utläsas att ungdomsgruppen till följd av 60-talets höga födelsetal har ökat kraftigt, och att hela denna "ungdomspuckel" är koncentrerad till kategorin kvarboende i föräldrahemmet. Det kan ha flera olika orsaker: 1. Den breda åldersgruppen 16-24 år kan bestå av fler yngre vid det senare undersökningstillfället än vid det tidigare.²⁷ 2. En ökad andel gymnasiestuderande har kunnat förskjuta flyttningen hemifrån upp i åldrarna. 3. Svårigheten att etablera sig på arbetsmarknaden kan ha tvingat fram ett längre ekonomiskt beroende av föräld-

²⁶ Vogel 1987 s 18 och Vogel m fl 1987 s 19.

²⁷ I de stora urvalsundersökningar som leds av Statistiska centralbyrån, SIFO och andra organ inriktade på att få kunskap om hela befolkningen, utgör ungdomar en så pass liten kategori att några vidare bearbetningar av materialet svårigen kan försvaras. Därför laborerar både Levnadsnivåundersökningar och Hushållsbudgetundersökningar med en bred kategori: ungdomar mellan 16 och 24 år.

rarna. 4. Den yngre föräldragenerationen har fått rymligare bostäder och kan därmed lättare ha kunnat acceptera att barnen bor kvar. Utöver dessa materiella orsaker kan förklaringar sökas i normförändringar, t ex att föräldrar till den yngre kohorten är mer benägna att acceptera att pojk- respektive flickvännen övernattar hos deras barn än föräldrar till den tidigare födda ungdomsgruppen.

På 1930-talet, då de flesta började förvärvsarbete vid fyllda 14 år, var äktenskapsåldern mycket hög. Föräktenskapliga förbindelser förekom, men inte i samma utsträckning som i nästkommande generation. Därmed var gapet mellan den ålder då man började få egen inkomst (visserligen så pass liten att den knappast räckte för egen försörjning, men som icke desto mindre gav ett visst oberoende) och äktenskap mycket stort, ca 10-12 år. Kan man då säga att ungdomsperioden var kort? I samband med den sexuella frigörelseprocessen i början av 1960-talet har äktenskapsåldern gått ner avsevärt. Många unga människor började fortfarande förvärvsarbete vid 15 eller 16 år men eftersom de gifte sig och fick barn mycket tidigt, för kvinnors del ofta vid 20-22 års ålder, var deras ungdomsperiod relativt kort.

En ideal bild av frigörelseprocessen omfattar inte bara en rad olika steg, utan också deras ordningsföljd. Vissa ungdomar följer ett idealmönster: de etablerar sig på arbetsmarknaden först, därefter ingår de i en fast relation med en partner för att sedan flytta från föräldrahemmet. För andra ungdomar är däremot ordningsföljden mellan des tre stegen annorlunda, och tidsavståndet mellan dem varierar avsevärt. Många faktorer spelar här in, inte minst den rådande tidsandan, traditionella normer och individens sociala tillhörighet.

Tidsbundenheten i ungdomars handlande har åskådliggjorts av Liljeström och Dahlström (1981) som jämfört tre ålderskohorter av ungdomar, födda 1920-1922, 1940-1942 och 1955-1960. De visar bl a att kvinnors och mäns väg in i det vuxna livet skiljer sig påtagligt från varandra. I samtliga kohorter flyttar de unga kvinnorna hemifrån betydligt tidigare än männen. Dessutom har andelen kvinnor som lämnat föräldrahemmet senast vid 21 års ålder ökat kontinuerligt. För männen gäller inte detta. Andelen unga män som lämnat föräldrahemmet senast vid 21-årsåldern var högre i den mellersta än i den yngsta kohorten. Följaktligen är skillnaden i detta avseende mellan män och kvinnor större i

den yngsta kohorten än tidigare. Kanske är ”förlängningen av ungdomsperioden” i detta avseende en typiskt manlig företeelse?²⁸

Det är på flera sätt uppenbart att just när det gäller forskning om ungdomar är det väsentligt att reflektera över tidens betydelse, såväl i det praktiska forskningsarbetet som när det gäller själva avgränsningen av dem vi forskar om. Att fånga det undflyende nuet är en svår konst, inte minst när det gäller något så föränderligt som ungdom.

Referenser

- Adorno, Theodor W, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J Levinson & R Nevitt Sanford (1950): *The Authoritarian Personality*, New York: Harper & Row.
- Andersson, Bengt-Erik (1982): *Generation efter generation. Om tonårskultur, ungdomsrevolt och generationsmotsättningar*, Stockholm: Liber.
- Czaplicka, Magdalena (1987): *Tonåringar och fritid. Hur skolungdomar använder sin tid*, Stockholm: Konsumentverket.
- Czaplicka, Magdalena & Hedvig Ekerwald (1986): *Ungdomars konsumtion - 85*, Stockholm: Konsumentverket / Statens ungdomsråd.
- Eriksson, Robert & Rune Åberg (red) (1984): *Välfärd i förändring. Levnadsvillkor i Sverige 1968-1981*, Stockholm: Prisma.
- Gahlin, Anders (1984): *Barn och ungdomar. Levnadsvanor i Sverige*, Stockholm: SR-PUB.
- Hellevik, Ottar (1984): *Forskningsmetoder i sociologi och statsvetenskap*, Stockholm: Natur och kultur,.
- Holmberg, Sören (1981): *Svenska väljare*, Stockholm: Publica / Liber.
- Inglehart, Robert (1971): ”The Silent Revolution i Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies”, i *American Political Science Review*, vol 65.
- Jahoda, Marie, M Deutsch & SW Cook (1951): *Research Methods in Social Relations*, New York: Dryden Press.
- Liljeström, Rita & Edmund Dahlström (1981): *Arbetarkvinnor i hem-, arbets- och samhällsliv*, Stockholm: Tiden.
- Lipset, Seymour M (1959/1969): *Den politiska människan*, Stockholm: Aldus / Bonniers.
- Mannheim, Karl (1952): ”The Problem of Generation”, i *Essays in the Sociology of Knowledge*, London.
- Nordberg, Jan & Göran Nylöf (1989): *Kulturbarometern i detalj: Tema konst, museer och utställningar*, Stockholm: SR-PUB / Statens kulturråd.

²⁸ Liljeströms och Dahlströms studie gjordes för mer än ett årtionde sedan, och det är möjligt att mönstret är annorlunda för unga födda på 70-talet. Deras undersökning var dessutom begränsad till arbetarklassen, och jag känner inte till någon motsvarande undersökning för socialgrupp ett och två. Därmed går det inte att avgöra om mönstren har generell giltighet eller är socialt begränsat.

- Osgood, Charles E (1976): *Focus on meaning. Explorations in semantic space*, The Hague: Mouton.
- Persson, Rune & Anita Dahlgren (1978): *Ungdomars konsumtion. Enkätundersökning av elever i grundskolans årskur 9, gymnasieskolans årskurs 2 och 3 samt intervjuundersökning av förvärvsarbetande ungdomar, 18-25 år*, Stockholm: Statens ungdomsråd.
- Petersson, Olof (1977): *Väljarna och valet 1976*, Stockholm: SCB / Liber.
- Riesman, David (1966): *The lonely crowd*, New York: Yale University Press.
- Roe, Keith (1983): *Mass media and adolescent schooling: Conflict or co-existence*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Statistiska Centralbyrån, SCB (1986): *Kvinnor och män på arbetsmarknaden. Information om arbetsmarknaden 1986:2*, Örebro: SCB.
- Schyller, Ingela (1989): "Video och bio", i Cecilia von Felitzen, Leni Filipson, Ingegerd Rydin & Ingela Schyller: *Barn och unga i medieåldern. Fakta i ord och siffror*, Stockholm: Raben & Sjögren.
- Taylor, Charles (1964): *The explanation of behaviour*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Vogel, Joachim (1987): *Det svenska klassamhället. Levnadsförhållanden 1975-85*, Stockholm: SCB (Rapport nr 50).
- Vogel, Joachim m fl (1987): *Ojämligheten i Sverige. Levnadsförhållanden 1975-85*, Stockholm: SCB (Rapport nr 51).
- Ziehe, Thomas (1986): *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*, Stockholm: Norstedts.
- Ziehe, Thomas (1989): *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*, Stockholm / Lund: Symposion bokförlag.

Keith Roe

Validitetsproblem i empirisk samhällsvetenskaplig forskning

Mitt huvudsyfte är här att försöka överskrida de sterila och imperialistiska kontroverser som ofta utkämpas mellan förespråkare för ”kvalitativa” och ”kvantitativa” metoder. Jag ska göra det genom att koncentrera mig på de grundläggande validitetsproblem som i själva verket är gemensamma för båda traditionerna, och som, hävdar jag, hanteras lika dåligt av bägge. I detta gör jag inte anspråk på någon särskild originalitet; kärnan i vad jag har att säga kan återfinnas i vilken vetenskapsteoretisk introduktionstext som helst.

Traditionellt har dessa kontroverser karakteriserats antingen av ett ytligt posering och slagordsropande eller också av en sorts akademisk apartheid där varje sida utvecklas separat och helt ignorerar den andra. Inget av detta befrämjar dialog eller utveckling av komplementära strategier, eller bidrar till att lösa de båda riktningarnas gemensamma problem. Jag skulle för det första vilja hävda att det inte finns någon inneboende motsättning mellan ”kvalitativ” och ”kvantitativ” metodologi (även om det naturligtvis finns viktiga *skillnader* i perspektiv och metod); och för det andra att de flesta av konflikterna är symptom på andra och djupare klyftor som egentligen har att göra med resurser, status, prestige och maktanspråk inom det akademiska fältet. Sådana konflikter tenderar att vara bittrast där resurserna är knappast, t ex inom sociologin. I stället för att fortsätta dessa låsta strider vore det kanske mer intressant att ur ett historiskt perspektiv försöka se var den gemensamma marken och de *reella* skillnaderna finns, och hur man hanterar frågor om validitet och reliabilitet i de bägge traditionerna.

Det är också uppenbart att båda sidor måste ta sitt ansvar för sakens nuvarande tillstånd. Kvantitativa forskare har tenderat att inta en

imperialistisk attityd i metodfrågor, och vägrat att ens överväga möjligheten att kvalitativa metoder kunde vara legitima, medan kvalitativa forskare ofta klumpat ihop alla kvantitativa forskare under etiketten ”positivister”, och underförstått att denna etikett räcker för att sätta punkt för all diskussion. I Sverige används ”positivism” som ett slagord mot empirister. Alla positivister använder *en viss typ* av empiri, men det betyder inte att alla kvantitativa empirister är positivister. Naturligtvis har empirin både kvantitativa och kvalitativa aspekter. Var tonvikten läggs beror mest på vad som studeras.

Låt det vara sagt en gång för alla, för det första att inte alla, och inte ens de flesta fenomen kan eller borde kvantifieras, och för det andra att rigorös och väl genomförd ”kvalitativ” forskning är precis lika legitim som vilken annan typ av forskning som helst. Men det bör också sägas att bara för att de flesta positivister använder en viss typ av kvantifiering, gör detta inte alla eller ens de flesta kvantitativa forskare till positivister. Jag har en bestämd känsla av att de flesta som använder termen ”positivist” som skällsord i själva verket bara har en vag uppfattning om termens ursprungliga betydelse. Positivismen var från början en filosofi som grundades av Saint-Simon och utvecklades av Comte. Denna filosofi är inte samma sak som empirism och kvantifiering (som härrör från naturvetenskaperna).

Begrepp - teori - observation

I samhällsvetenskaplig forskning har många av våra allvarligaste problem egentligen mycket litet att göra med frågan om man ska arbeta kvantitativt eller ej, även om man inte ska blunda för denna fråga. De viktigaste problemen ligger primärt i forskningsprocessens första steg, dvs på de begreppsliga och teoretiska nivåerna. Tills vi har tacklat dessa problem på ett tillfredsställande sätt kommer våra resultat att förbli magra, oavsett vilka metoder vi använder för att nå dem. Tyvärr är det just detta fundamentala led i forskningsarbetet som ofta slarvas bort, både inom kvantitativ och kvalitativ forskning. Vad gäller konstruktionen och definitionen av begrepp, teoretiska modeller och variabler är faktiskt båda traditionerna lika bristfälliga.

Ett begrepp är en intellektuell konstruktion som representerar något abstrakt som annars är ogripbart. När vi studerar mänskligt beteende är ett av våra största dilemmer att många av de allra viktigaste fenomenen

är ogripbara och kräver indirekta observations- eller mätmetoder. Det första kravet på begreppen är att de riktigt återspeglar de fenomen vi önskar studera. I vanliga fall är definitionen av ett begrepp en hypotes om att några saker vi är intresserade av är relaterade till andra saker.

På grund av den sociala världens komplexitet är det nödvändigt att explicit eller implicit konstruera en teoretisk modell, vari begreppen operationaliseras. Vetenskaplig slutledning börjar med en teoretisk utsaga som säger att en klass av fenomen är förbunden med en annan på ett speciellt sätt. En teoretisk utsaga implicerar logiskt en empirisk utsaga, och härledningen av empiriska utsagor sker genom vanlig logisk deduktion. När vi logiskt har deducerat empiriska utsagor från en teori, kan vi genomföra de observationer den empiriska utsagan kräver för att se om de är sanna eller inte. Om och endast om den teoretiska modellen är en bra representation av fenomenen, kommer de härledda egenskaperna att överensstämma med fenomenens. En teori som förkastas av upprepade observationer kommer vanligen att ändras, varvid vi måste förändra våra begrepp eller formulera nya som mer korrekt representerar fenomenen ifråga. Vartefter vi går vidare, omdefinierar vi successivt våra begrepp tills de korrekt representerar fenomenen i världen. Begreppslig precision är omöjlig utan ökande kunskap om hur världen fungerar. Det är meningslöst att diskutera begrepp utan att referera till innehållslig teori, och innehållslig teori är värdelös utan observationer som testar om den är sann eller inte (Ghiselli m fl 1981, Stinchcombe 1968).

I samhällsvetenskapen fokuseras uppmärksamheten främst på variation mellan individer och grupper. Ibland är sådan variation kvalitativ, i termer av sort, ibland kvantitativ, i termer av frekvens, antal eller grad. Även kvalitativa fenomen varierar - annars skulle det inte finnas någon anledning att undersöka dem. Om vi vill undvika förvirring senare, är det absolut väsentligt att vi specificerar och definierar den egenskap vi studerar. Från denna definition är det möjligt att utveckla en serie av observationer som möjliggör att beskriva individer i termer av den variabla egenskap som undersöks. Kvalitativ beskrivning kallas ibland också klassificering, kvantitativ beskrivning kallas mätning. Mätning innefattar användandet av siffror enligt någon regel, t ex värden som erbjuder kvantitativa beskrivningar av individer och som kan manipuleras för att ge mer information. När en variabel egenskap är kvalitativ placeras individerna in i kategorier som inte är ordnade, medan kvantitativa variabler har ordnade kategorier, eftersom de olika

kategorierna representerar olika grader, antal eller frekvenser och är ordnade just efter egenskapens kvantitet.

I början av forskningsprocessen finns det egentligen ingen grundläggande skillnad mellan kvantitativa och kvalitativa metoder. Första steget är alltid att definiera och specificera de begrepp och variabler vi är intresserade av. Denna definition bör visa vilken typ av variabel det är, om det är kvalitativa eller kvantitativa skillnader vi söker efter. När vi har definierat den variabel vi ska undersöka är det sedan möjligt att utforma en serie observationer eller mätningar som låter oss uppfatta likheter eller skillnader mellan individer. Vi måste definiera våra variabler och välja de metoder som bäst kommer åt, beskriver och förklarar de fenomen, samband och skillnader vi intresserar oss för. Är det i första hand kvantitativa skillnader (dvs mängder eller grader av) så bör man använda kvantitativa metoder. Är det i huvudsak kvalitativa skillnader (dvs mänskliga eller samhälleliga kvaliteter) väljer man kvalitativa metoder. Denna process av definition och beskrivning är dynamisk och oavslutad, eftersom det finns en samverkan mellan en definition, utformandet av observationer eller mätningar, och de uppnådda resultaten.

Ju klarare och mer specifik definitionen av ett begrepp och en variabel är, desto mer användbar är den. En vag definition överför oprecis information och har följaktligen föga värde. Det sätt på vilket vi definierar en variabel är en funktion av de teorier och kunskaper vi har om egenskapen och individerna för vilka den är en variabel. När begreppsbildningar och teoretiska formuleringar förändras och kunskapen ökar, förändras våra definitioner av variabler. Begrepp och teorier är inte statistiskt oföränderliga, och om de behandlas som sådana blir de snabbt till dogmer.

I nästan alla forskningstraditioner finns en växande insikt om att vår förmåga att närma oss många samhällsvetenskapliga problem i stor utsträckning beror på våra observationsprocedurers kraft och stringens. I dag är dessa procedurer ofta inadekvata, varför vi inte kan veta om misslyckandet att finna en bättre korrespondens mellan fenomen beror på svagheter i teoretiska formuleringar, brister i observation och mätning, eller bägge. När vi måste arbeta med begrepp som det är svårt eller omöjligt att observera direkt, finns det i såväl kvantitativ som kvalitativ forskning en stark tendens att anta att nästan vilka redan tillgängliga begrepp och procedurer som helst kan duga. Samtidigt som ett sådan godtycke i sista hand gör forskning möjlig, har det minst två

nackdelar: för det första lämnas de antaganden som görs i gången från den teoretiska konstruktionen till det operationella mätandet helt enkelt uttalade, och för det andra finns det föga motivation att förbättra mätprocessen (Blalock 1975 och 1982).

Observation och mätning ses allt mer som en intellektuell och empirisk aktivitet där man ger mening åt teoretiska variabler, som länken mellan det begreppsliga och det empiriska, via en formell modell. Detta forskningssteg är den process där abstrakta begrepp knyts till empiriska indikatorer. Eftersom abstrakta begrepp inte kan observeras eller mätas direkt, kräver en systematisk teoritestning att man använder precisa och fullständiga empiriska indikatorer som utformas för att approximera specifika teoretiska begrepp. Omvänt bidrar empiriska indikatorers korrekta representation av begrepp till fortsatt teoriutveckling genom att belysa de gap som finns mellan teoretisk formulering och observerad verklighet. Begreppsformulering, teorikonstruktion och hypotestestande är alltså oskiljbara och endast kan förstås i relation till varandra (Blalock 1968, Bagozza 1982).

Eftersom de har att göra med den väsentliga relationen mellan teori och empiri, kan de flesta av dessa iakttagelser appliceras både på "kvalitativa" och "kvantitativa" metoder. Fruktbärande forskning är alltid en tätt integrerad blandning av teori och empiri. Det vi talar om här kan dikteras i termer av forskningsprocessens validitet, dvs i vilken mån specifika hypoteser som härletts ur teorin bekräftas i empiriska studier. Om grundläggande begrepp och teoretiska formuleringar är dåligt definierade eller svagt utvecklade blir resultatet nästan alltid otillfredsställande - vilken metod som än används för att observera eller mäta fenomenen.

Forskningsprocessens pendlingar

Om vi empiriskt ska kunna beskriva och förstå komplexa mänskliga och/eller samhälleliga fenomen, måste vi börja med att göra denna komplexitet hanterlig. Vi studerar olika delar och element som sedan sammanfogas till en helhet. Denna process är en pendelrörelse mellan teori och empiri, mellan helhet och delar. En variabel eller ett fenomen är inte något statiskt, utan måste hela tiden relateras till, och om så krävs omdefinieras i förhållande till verklighetens tillstånd vid en viss tidpunkt.

Hur ska vi då bäst kunna utnyttja de olika traditioner vi har tillgång till? En intressant översikt har givits av Paul Willis (1978). Han skiljer tre nivåer av kulturella relationer, som för heuristiska och metodologiska syften bör hållas isär. Den första betecknar han som ”den *indexikala* nivån”. Detta är den process där objekten observeras och beskrivs, fältet kartläggs och relationer och intresseområden för vidare forskning identifieras. Jag anser att det primärt är här kvantitativa metoder hör hemma, när hela samhällsstrukturer ska kartläggas och olika sfärer urskiljas osv. Det gäller då att hitta de intressanta punkterna och att ringa in grupper för fortsatta studier.

Vidare talar Willis om ”den *homologiska* nivån av kulturella relationer”. Här är målet att identifiera och analysera homologier, samband mellan textstil och musik eller individers och gruppers strukturella placering och deras kulturella orientering, livsstil, smak etc. Här passar nog kvalitativa, etnografiska metoder bättre än kvantitativa. Analysen bygger på kulturkunskap och förmåga att se underliggande samband som inte är direkt mätbara.

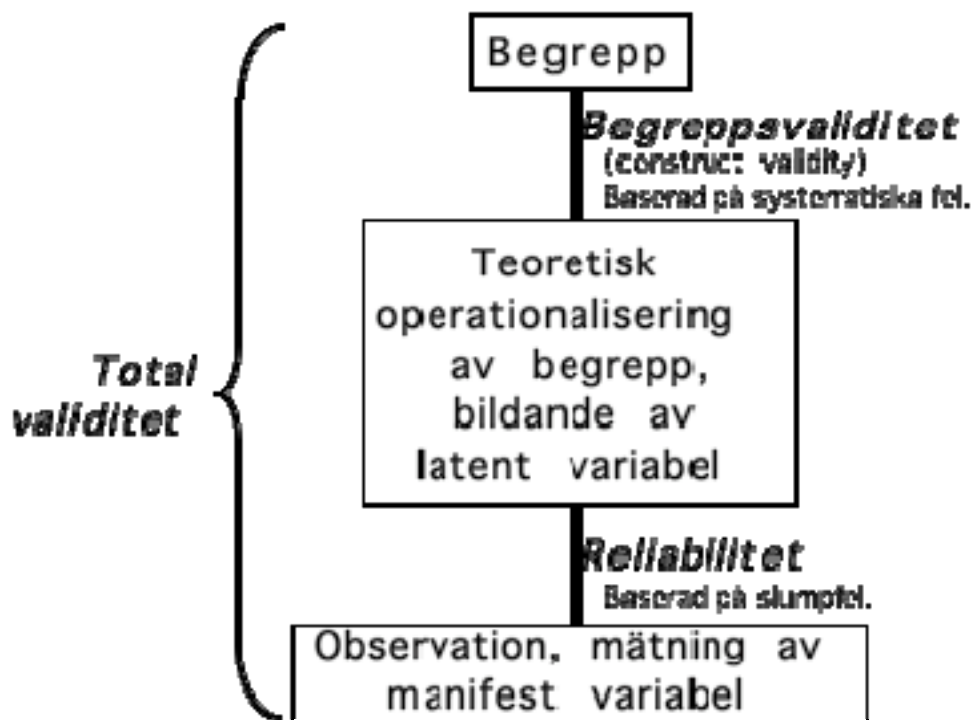
Den tredje nivån är ”den *integrala* nivån av kulturella relationer”, där de två föregående integreras till en makromodell där diakrona utvecklingsperspektiv och orsakssammanhang uttolkas. Enligt min mening når vi mycket sällan fram till denna nivå idag, men både kvantitativa och kvalitativa metoder är betydelsefulla för denna kunskapsutveckling.

Kvantitativa metoder kan ge en karta på vilken kvalitativa forskare kan orientera sig, medan de kvalitativa metoderna ger en djupare förståelse av de kartlagda relationerna och kan upptäcka fenomen som så att säga inte syns på kartan. Det är då de kvantitativa forskarnas uppgift att undersöka om detta fenomen bara är ett lokalt mikroföreteelse, eller om det kan generaliseras i någon grad. När våra kunskaper om fältet ökar är det möjligt att den kvantitativa forskningens roll kommer att minska. Den bör dock inte uteslutas helt och hållet, eftersom den fortfarande är det effektivaste sättet att på makronivån kontrollera den allmänna validiteten och tillämpbarheten hos de resultat som uppnåtts i kvalitativa studier i mindre skala.

En klok strategi vore att använda kvantitativa metoder för att kartlägga fältet och fånga eller peka ut relationer som kan vara av intresse för vidare, ”djupare” kvalitativa studier. Kvantitativa metoder är bäst lämpade för att kartlägga skillnader, varianser, korrelationer mellan fenomen (men inte för att förklara dessa, det är alltid en uppgift för teo-

rin). Kvalitativa metoder bör sedan användas för att förklara dessa relationer och lokalisera dem inom en meningskontext, exempelvis genom etnografisk observation bland mindre grupper. Sedan bör vi med jämna mellanrum använda kvantitativa metoder för att storskaligt testa huruvida dessa relationer fortfarande består eller inte, och om de inte gör det, var och hur de har ändrats - varefter de uppnådda resultaten kan användas för att leda till fortsatt kvalitativ forskning, osv. På så sätt kan kvantitativa och kvalitativa metoder fungera som viktiga komplement till varandra. Rent metodologiskt finns det inte några inbyggda motsättningar dem emellan.

Följande modell åskådliggör förhållandena mellan begrepp, teorier och observationer (efter Hellevik 1977 s 158):

Observera att processen inte är rätlinjig, utan det bör alltid ske en pendling mellan de olika leden. Även om man börjar med att försöksvis klargöra sina begrepp och deras operationalisering, kan empiriska observationer ständigt leda till omdefinitioner och rekonstruktioner av teorin.

Begreppsvaliditeten rör relationen mellan å ena sidan begreppen och å den andra deras teoretiska operationaliseringar i form av konstruerade latent variabler. Denna relation kan bara avgöras teoretiskt, aldrig empiriskt: ingen mätning i verkligheten kan avgöra om begrepp och

operationaliseringar hänger samman på ett riktigt sätt. Det finns dock en empirisk relevans i den meningen att i den mån empirin avslöjar systematiska fel eller avvikelser från vad teorins operationalisering låtit oss förvänta, så får vi anledning att tvivla på begreppsvaliditeten.

Bedömningen av reliabilitet handlar om korrespondensen mellan latent och manifesta variabler, och kan lättare avgöras av empiriska observationer. Här finns en viss skillnad mellan kvantitativ och kvalitativ forskning. Men det viktigaste steget är alltid den teoretiska operationaliseringen, och de största problemen inom bägge traditionerna gäller idag svagheter och brister i begreppsvaliditeten.

Alltför länge har vi spänt kärran framför hästen och käbblat om vems fel det är att så lite framsteg görs. I stället för att slösa tid på hopplösa och bittra strider och anklagelser mot varandra vore det bättre om vi använde tiden och kraften till att noga granska forskningsprocessen, försöka förbättra våra respektive traditioner och identifiera de sätt på vilka var och en av oss kan bidra till att öka summan av vår kunskap.

Litteratur

- Bagozza, R P (1982): "The role of measurement in theory construction and hypothesis testing", i C Fornell (red): *A second generation of multivariate analysis*, New York: Praeger.
- Blalock, Hubert M (1968): *The measurement problem*, New York: McGraw-Hill.
- Blalock, Hubert M (1975): *Measurement in the social sciences*, London: MacMillan.
- Blalock, Hubert M (1982): *Conceptualization and measurement in the social sciences*, Beverly Hills: SAGE.
- Ghiselli, E E, J P Campbell & S Zedeck (1981): *Measurement theory for the social sciences*, San Francisco: Freeman.
- Hellevik, Ottar (1977): *Forskningsmetoder i sociologi och statsvetenskap*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Stinchcombe, Alan L (1968): *Constructing social theories*, New York: Harcourt Brace.
- Willis, Paul (1978): *Profane Culture*, London: Routledge.

Sabina Cwejman

Kvalitativa metoder i ungdomsforskningen

Mycket har skrivits om forskningsmetoder inom samhällsvetenskaperna under årens lopp. Det finns i dag en uppsjö av litteratur om kvantitativ och kvalitativ metod, och en hel del har skrivits om möjligheten att förena de båda.

Termen ”metod” används ofta som utbyttbar mot ”metodologi”, och dess innebörd varierar. I snäv mening betecknar termen (1) de metoder som används för insamling och bearbetning av data. Enligt min uppfattning är en vidare definition av metodbegreppet, som också inkluderar de teoretiska implikationerna, mer riktig. En sådan definition omfattar förutom steg (1) ovan, också (2) ”ontologiskt grundade heuristiska principer för val av problem och sättet att angripa dessa problem” och (3) ”logiskt och epistemologiskt grundade principer för begreppsbyggnad och teorikonstruktion” (Udehn 1984 s 30). Sådan förståelse av metodbegreppet understryker att forskningsprocessen är en helhet, vilket inte hindrar oss från att vid behov fokusera uppmärksamheten på någon eller några av de tre stegen.

I min framställning kommer jag att främst koncentrera mig på resonemang kring det första steget: metoder för insamling och bearbetning av data, därav främst kvalitativa metoder samt möjligheten att förena kvalitativa och kvantitativa metoder. Jag kommer också att utgå ifrån min egen disciplin: sociologin. Det är i sammanhanget viktigt att påpeka att de kvalitativa metodernas accepterande har varit högst varierande inom olika discipliner i Sverige. Medan det för t ex etnologer varit självklart att använda kvalitativa metoder, har det för sociologer varit tvärtom. Före 80-talet har det inte funnits något större sociologiskt projekt som uttalat byggt på kvalitativa metoder (Ahrne 1984). Kvalitativa metoder har i sociologin främst dykt upp i avhandlingssammanhang (först vid 70-talets slut) och de rörde sig främst inom de av

Chicagoskolan etablerade områdena: subkulturer, lokalsamhällen etc. Den kvalitativa forskningen har ofta stött på hård kritik (Ahrne 1984). Mjukdataforskningen saknar en tradition att falla tillbaka på inom svensk sociologi, dess historia är mycket kort och klimatet som möter den mildras endast långsamt. Allt detta medverkar förstås till en upplevelse av metoddiskussionen som otillräcklig och ger också en känsla av att föreningen av de båda metoderna inte är helt oproblematiske.

Vad är kvalitativa och kvantitativa metoder egentligen? De kvantitativa metoderna är sådana som använder kvantifierade data. Där ingår olika typer av statistiska, på förhand givna och precisa metoder. De kvalitativa metoderna kan, enligt Ahrne (1984), definieras negativt i förhållande till de kvantitativa. Kvalitativa metoder är sådana som inte använder kvantifierade data. Denna metodtradition bygger på Webers (1864-1920) "förståelseskola": vi kan förstå mänsklig handling genom att tränga in i de subjektiva betydelser som aktörer själva tillskriver det egna och andras beteende (Weber 1964). Den Weberska Verstehen hade inflyttande på senare perioders sociologisk forskning (t ex Thomas & Znaniecki, Chicagoskolans forskare och sedan hermenutiken). Men detta inflyttande var inom sociologin inte alls lika massivt som t ex inom antropologin.

Metoddiskussionen har oupplösligt varit bunden vid en bredare vetenskapsteoretisk diskussion. Olika vetenskapliga traditioner och olika kunskapsparadigmer har bekämpat varandra, genererat nya idéströmningar och låtit gamla komma tillbaka i förändrad form (för en kort beskrivning av denna utveckling hänvisas läsaren till Tebelius 1987 eller Udehn 1984). Inom sociologin har den kvantitativa traditionen dominerat under vissa skeden, men det har hela tiden också funnits en kvalitativt inriktad forskning. Mycket av det som redan för länge sedan har blivit sagt återupptäcks idag och ses som synnerligen aktuellt och relevant för oss. Znaniecki (1882-1958) skriver t ex följande i sitt verk om forskarens roll i samhället: "The sociologist is bound to abide by whatever standard of validity those individuals or groups apply to the knowledge on which they take an active share" (Znaniecki 1965 s 5).

Den vikt vi idag tillskriver aktörens egen självförståelse har således redan påpekats av sociologins klassiker. Vid studier av den klassiska litteraturen kan vi förmodligen upptäcka att de flesta av våra mest omhuldade kvalitativa metodologiska forskningsprinciper har långa rötter i äldre vetenskap.

Om det är så att såväl forskningsmetodens teoretiska principer som det praktiska genomförandets möjligheter och problem finns välbeskrivna i klassisk och modern litteratur, uppstår frågan: Finns det något mer som vi kan bidra med?

Det förefaller som det kvalitativa forskningsfältet nu befinner sig i en ”utvecklingsexplosion”. Det tillkommer hela tiden fler och fler kvalitativa undersökningar och de under forskningsprocessen samlade erfarenheterna borde kunna bidra till att bredda vår kunskap. Men det behövs en överblick och en utvärdering av det kvalitativa forskningsfältet. Det räcker inte att varje forskare redovisar sina egna erfarenheter och problem och det är onödigt att alla lär sig med trial-and-error-metoden. Om flera forskares erfarenheter sammanställs och systematiseras, gör man den kvalitativa metoden mer fullständig och allmängiltig och bidrar till att befästa dess vetenskapliga status.

Ett annat motiv för fortsatt arbete med metodfrågor har samband med vad jag skulle vilja kalla en modernisering av metodfältet. Denna modernisering är nödvändig på grund av att ”det undersökta” förändras. Det verkar t ex i dagens läge vara svårare än tidigare att få människor att föra dagbok (vilket de tidigare nämnda Thomas & Znaniecki använde). Däremot kan det vara lättare att få folk att berätta om vissa personliga/intima erfarenheter och problem. Vissa sätt att komma över information (t ex dagboksanalyser) verkar mindre aktuella, vissa teman (sexuallivet, äktenskapliga problem, incest) lättare åtkomliga genom samtal.

Vi kan anta att ungdomar är den kategori i samhället som mer än andra ändrar sina vanor i samband med nya moden och trender. En ungdomsforskare måste därför vara speciellt känslig för det aktuellt gångbara bland ungdomarna och speciellt öppen för okonventionella möjligheter till datainsamling. Exempel på olika mindre konventionella sätt att genomföra kvalitativa undersökningar kan vara:

- * att använda stillbilder i intervjusituationen,
- * att använda texter för att diskuteras i intervjusituationen,
- * att använda videofilmer för att registrera reaktioner och för att diskuteras i intervjusituationen,
- * att låta ungdomarna intervjua varandra och spela in.

Alla dessa metoder kan tjäna som öppningar för att komma åt de problem och tankar som är svåra att yttra i den ganska formella situation som en intervjusituation ofta är. Detta sker genom att intervjupersonen identifierar sig med personerna på bilder, i boken eller i filmen

eller genom att den främmande vuxna personen inte finns med i intervju-situationen. Stillbilder kan också vara en genväg att erhålla information om intervju-personens inställning till vissa situationer etc. Det kan med andra ord vara mycket enklare att visa upp en bild i stället för att veckla in sig i långa beskrivningar.

Samtidigt som man måste vara flexibel nog för att hitta nya metoder och se deras möjligheter, bör man också vara observant på de speciella problem som uppkommer vid användning av dessa metoder.

Det tycks också finnas stora skillnader i fråga om forskningsresurser under olika tidsperioder och i olika länder. Därför kan vi inte alltid använda samma metoder som tidigare har använts någon annanstans. Det kan för dagens svenska ungdomsforskare vara en omöjlighet att, t ex som Hollingshead studera en hel liten stad i 2 år, intervju 735 tonåringar där, och få hälften av dem att skriva självbiografier (se *Tonåringar*, 1952). Eftersom våra resurser vanligen är mycket mindre måste också metoderna specialanpassas.

Ett tredje motiv för fortsatt metoddiskussion är den åtskillnad som i verkligheten ofta råder mellan kvalitativ och kvantitativ forskning. De två forskningsmetoderna har utvecklats ur olika forskningstraditioner, med annorlunda människosyn och skilda kunskapsmodeller. De tillhandahåller möjligheter att utforska skilda problemkategorier, eller i viss mån olika sidor av samma fenomen. De skulle ofta med fördel kunna användas i samma undersökning. Men en viktig fråga är: kan vi använda oss av de båda metoderna utan att ta hänsyn till skillnader i människosyn och de ursprungliga kunskapsmodellerna?

De kvalitativa metodernas tillämpning

Användningen av kvalitativa metoder ställer höga krav på forskaren, eftersom metoden som sådan inte garanterar vetenskaplighet. Implicit i detta ligger inte att all kvantitativ forskning är vetenskaplig om bara metodens användning är korrekt. Korkade undersökningar blir inte mindre korkade bara genom att kvantitativ metod används. Men förutsatt att vi har två välgenomtänkta undersökningar varav en är kvalitativ och en kvantitativ är den andras metod mindre subjektiv. Det är viktigt att vi i en kvalitativ undersökning använder oss av subjektiviteten som ett forskningsinstrument.

För att åskådliggöra mitt påstående vill jag jämföra användning av kvalitativ intervju med användning av en enkät. I min fiktiva undersökning använder jag kvalitativ intervju för att ta reda på hur vissa individer ser på vissa händelser och processer i sina liv. Jag väljer individerna pragmatiskt: de som enligt min uppfattning på bästa, utförligaste etc sättet kan berätta för mig om det som intresserar mig. Mitt urval är strategiskt, eller som det i verkligheten ofta blir: tillfälligt (se t ex Jette Fog 1982). Insamlade data är av tvåfaldig karaktär. För det första är intervjusituationen själv ett tillfälle värt att koncentrera sig på. Enligt Grele (1975) ger analysen av själva intervjusituationen viktig information bl a om det mänskliga medvetandets struktur. Men jag får också vissa uppfattningar om personer jag pratar med, vilka sedan kan färga mina tolkningar. Å andra sidan kan man i intervjusituationen på bred front utsätta sig för en interaktion som ger oväntade insikter, medan man i en enkät på förhand hade dragit upp möjliga alternativ. För det andra föreligger det efter intervjun en text där personen ifråga har gett sina tolkningar av händelser etc. När data skall tolkas bör jag utifrån den befintliga teorin och mina egna funderingar hitta information och strukturer i materialet som stödjer eller förkastar min teori. Men min teori har i viss mån programmerat min perception och det kan bli svårt att fånga in information som förkastar den. Intervjumetoden som sådan hjälper mig inte att bli objektiv, om inte jag hela tiden är flexibel och medveten om det subjektivs begränsningar, möjligheter och öppningar.

Saken förhåller sig annorlunda med enkätundersökningen. Här använder jag enkäten för att ta reda på ”fakta”, hur många individer av en viss population som har råkat ut för en viss händelse och utvecklat vissa egenskaper. För att ta reda på det tar jag fram ett visst antal individer på ett representativt sätt. Till dem skickar jag min enkät. Dataanalysen innebär en sammanställning och bearbetning av information med olika mer eller mindre sofistikerade statistiska metoder. Signifikanta resultat stödjer mina antaganden. Om resultaten inte är signifikanta förkastas antagandena; i så fall kanske nya antaganden behöver göras och undersökas på nytt. Men om mina första antaganden är vettiga ger tolkningen mindre utrymme för subjektivitet. Däremot blir den kunskap som vi på det sättet får om de undersökta personerna inte lika djupgående som vid en kvalitativ undersökning.

Undersökningsmetoden gör att mina antaganden måste vara vettiga från början, mina kategorier måste hålla från början etc. Utrymmet för

ändringar av antaganden, kategorier etc under undersökningens gång är här mer begränsat än vid kvalitativa undersökningar. Vid kvalitativa undersökningar är vår kunskap om de undersökta mycket större men det krävs ständig granskning av den egna teorin. Detta sker i samspel med empirin. Forskningsprocessen är en växelverkan mellan dessa två. Därför måste hela forskningsprocessen noggrant beskrivas. Förhållandet mellan teoretiska utgångspunkter, val av metod, resultat och tolkning ingår i sin helhet i "bevisföringen" (Haavind 1982). Denna noggranna beskrivning ägnas åt att ge läsaren möjlighet att pröva våra tolkningar. Om läsaren utgår ifrån samma position som forskaren skall hon/han kunna förstå forskarens tolkning och acceptera den som logisk, men ändå ha utrymme för att anlägga ett eget perspektiv och komma fram till egna tolkningar. Användning av kvalitativa metoder ställer således höga krav på såväl forskaren som läsaren, men läsaren kan å andra sidan, utan egentliga fackkunskaper, bilda sig en egen uppfattning om undersökningen. Insyn i en kvantitativ undersökning förutsätter å sin sida kunskap om de statistiska metoderna som inte är lättillgänglig för alla. Båda metoderna har således sina speciella tolknings-svårigheter.

Beskrivning av forskningsprocessen inkluderar explicitgörandet av det perspektiv som vi rör oss med. Detta perspektiv påverkar valet av forskningsmetod. T ex om vårt perspektiv är att ungdomar är aktiva och tänkande individer som själva formar sin verklighet, men som också underställs påverkan av olika yttre betingelser innebär detta vissa implikationer för metodvalet. Vi väljer t ex intervju och observation förenad med studier av mer globala sammanhang som t ex ungdomsarbetslöshet eller internationella trender i ungdomskulturen. Om vårt perspektiv hade varit att ungdomar formas av sin omgivning i förening med vissa ärvda egenskaper (intelligens etc) skulle vi kanske välja några psykologiska tester och experiment som forskningsmetod. Om vi hade ett perspektiv där ungdomar ses främst som samhällsliga kategorier eller grupper, skulle vi valt statistiska metoder. Vårt perspektiv finns ofta latent och explicitgörs inte, fast man kan tänka sig att det inte bara styr valet av forskningsmetoden men också valet av själva forskningsproblemet.

Vid metodval utgör urvalsfrågan en viktig punkt: Skall vi välja ett representativt eller ett strategiskt urval?

Att välja representativt är utan tvekan mer opportunt, men vårt problem kan ofta motivera ett strategiskt urval. T ex att studera ungdomar i

naturliga grupperingar (en skolklass, en vänkrets etc) eller att studera speciella ungdomar i speciella situationer (ett tjejrockband under repetitioner och konserter). Avsikten är att uppnå förståelse av just dessa ungdomar och inte att fastställa hur många ungdomar i en population som befinner sig i en viss situation. Att säkerställa representativitet är ofta överflödigt i förhållande till de frågor som ställs utifrån förståelseperspektivet. I verkligheten är ofta det strategiska urvalet vad som snarare kan kallas ett tillfälligt urval (se t ex Fog 1982). Jag intervjuar de ungdomar i en klass som har tid och lust att prata med mig. Klassen finns i en skola som jag har, eller kan etablera kontakt med, etc. I viss mån är mitt urval fortfarande strategiskt i förhållande till forskningsproblemet: jag väljer de ungdomar som kan ge mig information. Men metodologiskt är inte ett sånt förfarande lika "renhårigt" som de två tidigare nämnda. Det utgör icke desto mindre forskningens verklighet. Fog motiverar metodiskt ett sådant tillfälligt urval med att vi ändå får in en ny kunskap, specifik för varje individ, och detta i sig är värdefullt. Även om intervjupersonerna hade valts utifrån av forskaren på förhand uppställda kategorier, kunde vi inte bli säkra på att undersökningresultaten hade blivit mer fullständiga eller att de stämde bättre med verkligheten.

Generaliserbarhetsbegreppets relevans är olika inom kvalitativ och kvantitativ forskning. Det unika är i kvalitativ tradition lika intressant som det allmängiltiga. Men man vill ofta göra en tolkning som relaterar till det allmänna och på det sättet upphäver man det unika. Studier av vissa subkulturer kan t ex vara intressanta i tredubbel bemärkelse. För det första därför att de beskriver en unik grupp ungdomar och deras kulturproduktion. För det andra därför att vissa subkulturella drag tas upp och assimileras av "mainstream-ungdomarna". Det unika blir vartefter allmängiltigt. Dessutom säger avvikelserna mycket om normen. Subkulturerna fungerar t ex som orienteringskarta för vanliga ungdomar (Fornäs 1989).

I kvalitativ forskning är inte heller kravet på reproducerbarhet lika aktuellt som i kvantitativ forskning. T ex blir två beskrivningar av samma samhälle ofta olika när de görs av olika forskare (t ex en man och en kvinna), beroende på forskarens bakgrund. Vi delar i viss mån samma tanke- och erfarenhetsvärld, men i viss mån är dessa skilda från individ till individ och för samma individ vid olika tidpunkter. De olika beskrivningarna av samma samhälle förlorar inte i intresse p g a sin

olikhet, snarare tvärtom, de berikar vår kunskap om verklighetens beskaffenhet.

Insamling och tolkning av data

Beroende på vem det är vi undersöker: individen, gruppen, ett helt samhälle, kan datainsamlingsmetoder varieras och/eller kombineras. Vilka är de kvalitativa datainsamlingsmetoderna?

Till de mest använda kvalitativa datainsamlingsmetoderna hör intervju och observation. En intervju kan vara strukturerad eller ostrukturerad (flera olika termer används av forskarna: Eneroth (1984) använder ”intervju” och ”samtal”, Grönmo (1982) kallar båda typerna av intervju för ”uformell intervju”, medan ”strukturerad intervju” enligt honom är det jag skulle vilja kalla enkät). Vid strukturerad intervju förbereds alla frågor av forskaren. Vid ostrukturerad intervju anger forskaren endast ett tema inom vilket intervjupersonen kan ta upp vad hon vill (för en mer omfattande beskrivning av intervjumetodens tillämpning och problem hänvisas läsaren till Karptschof 1984 och Kvale 1984).

En observation kan vara direkt eller deltagande. Direkt observation innebär att man observerar någon annans beteenden, utan att komma i kontakt med den andre. Målet här är att inte engagera sig i det man observerar. Deltagande observation innebär att man deltar i den verksamhet som data ska insamlas från. Man deltar och observerar på samma gång.

Det kvalitativa experimentet är ytterligare en metod. Den innebär att forskaren medvetet försätter den andre i en viss situation för att upptäcka nya beteenden, se vad som händer.

Eneroth (1984) tar upp introspektion, självobservation och empati som viktiga inslag i den kvalitativa forskningen. Vi kan förstå de människor och företeelser som vi undersöker genom att analysera egna erfarenheter, reaktioner och känslor.

Vi använder ofta sekundärdata av olika karaktär. Ett sätt att hantera den typen av material är att använda rådata och omtolka dem. På så sätt kan befintliga undersökningar granskas på nytt och deras resultat omtolkas (ett sådant exempel finns hos Wernersson 1988 del 2).

I de kvalitativa metoderna är intersubjektiviteten genomgående låg, därför är det nödvändigt att noga redovisa forskningssituationen, dess omständigheter och innehåll, samt hur vi kom fram till våra tolkningar.

Subjektivitetsinslaget är som tidigare konstaterats stort vid användningen av de ovan nämnda metoderna. Att vid datainsamlandet kombinera flera kvalitativa metoder kan hjälpa till att säkerställa resultaten (Ehn & Löfgren 1982). Ett bra exempel på detta tillvägagångssätt är Bjerrum Nielsens (red) bok *Jenteliv og likestillingslaere*, 1988. Där redovisas en undersökning genomförd bland ungdomar i tre åttondeklasser från två Osloskolor, en högstatusskola och en arbetarskola. Tack vare att forskarna kombinerar olika metoder, blir det möjligt att under undersökningens gång upptäcka felaktiga antaganden. Forskarna använder deltagande observation i klassrummet, individuella intervjuer med elever och lärare, samt observationer på en fritidsgård där eleverna vistas på kvällarna. Undersökningsresultaten blir mycket intressanta. Det visar sig att högstatusskolan, med sin progressiva pedagogik och elever med ovanligt goda hemförhållanden, tycks inverka hämmande på flickorna. Pojkar dominerar klassrummet på ett slående sätt. I arbetarskolan är det tvärtom. Trots elevernas bakgrund i svårare sociala förhållanden, och trots en på många sätt mer traditionell pedagogik, är flickorna väl synliga i klassrummen. De är till och med dominerande. Men enskilda intervjuer visar att de starka och dominerande arbetarflickornas utbildningsperspektiv är kortare än medelklassflickornas. Medelklassflickorna verkar förtryckta men de ser ändå fler möjligheter öppna framför sig. Tack vare kombinationen av olika metoder har man nyanserat och korrigerat sina resultat.

Liknande effekter kan också uppnås genom att flera olika kvalitativa undersökningar sammanförs. I min egen undersökning om tonårsflickors val av framtid har jag också ställts inför generaliserbarhetsproblemet. Frågan om hur tonårsflickor väljer framtid har vi velat se utifrån konflikten mellan officiell jämställdhetsideologi, enligt vilken alla människor oavsett könstillhörighet har lika möjligheter, och praktiken där könstillhörighet är avgörande för vilka möjligheter individen har. Detta innebär bl a att flickor har krav på sig att handla och välja som fria individer, och att samtidigt handla och välja som kvinnliga kvinnor i enlighet med den kulturellt bestämda kvinnlighetsbilden. Vårt syfte var att förstå hur den enskilda flickan löser detta dilemma. Vi har också velat se om det finns ett mönster i konfliktlösningen som upprepas hos många. Forskningsproblemetets karaktär bestämde vårt val av kvalitativ metod och icke-representativt urval. Vi fastnade för intervjumetoden kombinerad med en del bilder att fritt associera till. När intervjuerna genomfördes och vi redan vid en snabbanalys kunde finna vissa intres-

santa mönster, blev frågan om generaliserbarhet aktuell. Det visade sig att det samtidigt med vår undersökning genomfördes andra undersökningar om tonårsflickor och yrkesval, på annat håll i Sverige och i andra nordiska länder, och med liknande resultat. Undersökningarna kan stärka varandra så att resultaten kan göras mer generaliserbara trots att enskilda studier inte baseras på representativa urval.

Som Hanne Haavind (1982) påpekar, bör generalisering av empiriska sammanhang ske på många fler olika sätt än enbart genom de metoder som förutsätter statistisk representativitet. Genom att använda mer än en kvalitativ undersökningsmetod och genom att sammanställa resultat av flera kvalitativa undersökningar kan vi också stärka generaliserbarheten. Genom att sätta vår undersökning i mer globala kultursammanhang kan vi också uppnå en generaliserbarhet av resultaten, trots att det undersökta urvalet saknar representativitet.

Ehn & Löfgren beskriver ganska utförligt metoder för kulturanalys, där tolkning utgör det viktigaste och svåraste momentet.

Varje kulturanalytisk tolkning är en skapelse och som sådan produkt av en mängd olika faktorer: tänkande, läsning, personliga erfarenheter och intressen, subjektiva föreställningar och kulturell tillhörighet. Forskningsprocessen är inte skild från livet i övrigt, den hämtar sin näring därifrån och är ofta, på ett mer eller mindre öppet redovisat sätt, en bearbetning av existentiella och moraliska frågor som forskaren är personligt engagerad i. (Ehn & Löfgren 1982 s 105.)

Dessa egenskaper gör kulturanalysen fascinerande för forskaren, men de utgör samtidigt ett stort problem, och gör att särskilt höga krav ställs på vår förmåga att självkritiskt granska våra egna slutsatser och tolkningar. Som Ehn & Löfgren skriver utgör kulturanalysen en svår balansgång mellan insikt och åsikt (s 118).

Kan kvalitativa och kvantitativa metoder förenas?

Likaväl som vissa forskningsfrågor motiverar val av kvalitativa metoder, kan andra motivera en kombination av kvalitativa och kvantitativa metoder, och ännu andra val av enbart kvantitativa metoder. Att kombinera de båda metoderna kan vara meningsfullt om användning av kvalitativ metod kan fördjupa en fråga behandlad med hjälp av kvantitativ metod, eller om användning av kvantitativ metod kan stärka generaliserbarheten av de i kvalitativ undersökning erhållna resultaten. Kan

vi bara utan vidare kombinera kvalitativ och kvantitativ metod i vår forskning eller måste vi först ta ställning till vissa grundläggande skillnader mellan dessa metoder till förmån för det ena eller det andra förhållningssättet?

Det är viktigt för oss att kunna använda oss av de båda metoderna, eftersom det är forskningsproblemet som skall bestämma vilken metod eller metodkombination som är lämpligast. Vi vill inte begränsa våra forskningsproblem enbart till sådana som kan undersökas med hjälp av kvalitativa metoder, men vi vill inte heller ge upp vår förankring i den kvalitativa traditionen och dess förståelseperspektiv.

Vissa forskare, som t ex Eneroth (1984), tycks anse att skilda människosyn och de olika kunskapsmodeller som de två vetenskapliga traditionerna ursprungligen bygger på, gör dem oförenliga. Enligt andra, som t ex Brante (1989), finns det ingen motsättning mellan bl a kvalitativ och kvantitativ sociologi om man kan enas om det vetenskapliga målet att förklara betingelser för variation (av fenomen) med så generella faktorer som möjligt, utan att släppa kravet på precision.

Den kvantitativa metoden grundas, enligt Eneroth, på den logiskt-deduktiva modellen som innebär att man från en allmängiltig teori (begrepp) härleder vissa enskilda hypoteser vilka man sedan prövar mot observationer av företeelsen i verkligheten (deduktion). Den begreppsligt-induktiva modellen som kvalitativ metod bygger på innebär att man från vissa observationer av företeelsen i verkligheten, sluter sig till ett allmängiltigt begrepp (induktion). Starrin, Larsson & Willebrand (1984) beskriver förhållandet på ett helt annat sätt utifrån Bulmer (1975): "Enligt Bulmer sker begreppsbyggnaden varken induktivt (från observation till kategori) eller deduktivt (från kategori till observation) utan i båda riktningarna på samma gång i samspel med varandra. Begrepp och observationer är ömsesidigt beroende av varandra, men begreppen är inte direkt härledda ur observationerna, inte heller påförda observationerna utifrån" (s 19). Denna beskrivning tror jag ligger nära aktuell forskningsverklighet i både kvalitativa och kvantitativa studier.

Frågan om forskarens ställning i förhållande till forskningsobjektet har varit viktig i den metodologiska diskussionen. Det är viktigt att forskaren eftersträvar närhet och inlevelse å ena sidan och distans och objektivitet å den andra. Dessa förhållningssätt utesluter inte varandra utan är alla nödvändiga i forskningsprocessen.

Det föreligger också en skillnad mellan de båda metoderna på den mest konkreta nivån, nämligen i fråga om vad det är som kan "mätas"

med hjälp av respektive metod. Medan man med hjälp av den kvantitativa metoden t ex kan mäta mängd av vissa kvalitéer som skiljer olika företeelser åt, kan man genom den kvalitativa metoden t ex avgöra vilka olika kvalitéer som en viss företeelse har.

Den kvantitativa och kvalitativa metoden kan kombineras med varandra på olika sätt. Sammanföring av de båda i en och samma undersökning kallas ”metodtriangulering”. Grönmo (1982) beskriver fyra modeller för metodtriangulering vilka i korthet kan de återges på följande sätt:

1. Kvalitativa undersökningar används som en förberedelse inför kvantitativa undersökningar. Avsikten är här att få en viss empirisk grund vid konstruktionen av mätinstrument för insamling av kvantitativa data. Sådana pre-tester kan utföras innan eller under konstruktionen av frågeformuläret. De kvalitativa studierna kan också bidra till att revidera eller precisera problemställningen.

2. Kvalitativa undersökningar används som en uppföljning till kvantitativa undersökningar. Detta kan vara nödvändigt för att förstå de generella resultaten av den kvantitativa analysen. Sådant tillvägagångssätt är speciellt intressant vid större surveyundersökningar som främst ger översiktliga tendenser och generella mönster. De kvantitativa undersökningsresultaten kan också vara en viktig grund för strategiska avgöranden om vilka fenomen eller problem som de kvalitativa studierna skall fokuseras på.

3. Parallell tillämpning av kvantitativa och kvalitativa studier. Båda typerna av data används samtidigt i samma undersökning. De kvantitativa data ger en grund för en översiktlig framställning av frekvenser, fördelningar och sammanhang. Framställningen fördjupas med hjälp av kvalitativa data. Dessa kan också användas för att upphäva de begränsningar som medföljer mätinstrument och analystekniker samt för att fördjupa tolkningarna. Detta sätt att kombinera kvantitativa och kvalitativa metoder innebär att båda tillnärmelsesätt används på samma gång i samma undersökning - under lika förhållanden och samma undersökningsbetingelser.

4. Insamling av kvalitativa data som kvantifieras under analysen. Datainsamlingen baseras huvudsakligen på kvalitativa metoder, medan dataanalysen i stort bygger på kvantitativa metoder. Båda refererar till samma datamaterial. Detta sätt att kombinera de båda metoderna lämpar sig bäst för översiktlig framställning av kvalitativa resultat.

Konsekvensen av detta skulle kunna vara en modell där vi enas om en gemensam vetenskaplig målsättning (enligt Brante) och använder oss av den kvantitativa metodens jämförande förmåga och samtidigt behåller den kvalitativa metodens förståelseinriktning t ex i enlighet med Grönmos modell.

Litteratur

- Ahrne, Göran (1984): "Kvalitativ svensk sociologi", i *Sociologisk Forskning* 1984 nr 3-4.
- Brante, Thomas, (1989): "Sociologin som vetenskap", i *Sociologisk Forskning* 1989 nr 2.
- Bulmer, Martin (1979): "Concepts in the analysis of qualitative data", i *Sociological Review*, 1979 nr 4.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren (1982): *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*, Stockholm: Liber.
- Eneroth, Bo (1984): *Hur mäter man "vackert"? Grundbok i kvalitativ metod*, Stockholm: Liber.
- Fog, Jette (1982): "Om metode, sandhed og solidaritet. Erfaringar fra undersøgelse med intensive interviews", i Harriet Holter & Ragnvald Kalleberg (red): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Fornäs, Johan (1989): "Linjer i ungdomskulturen", i Johan Fornäs, Hillevi Ganetz & Tove Holmqvist (red): *Tecken i tiden*, Stockholm/Lund: Symposion.
- Gerle, Ronald (1985): "Movement Without Aim. Methodological and Theoretical Problems in Oral History", i Ronald Gerle (red): *Envelops of Sound*, Chicago: Precedent Publishing Inc.
- Grönmo, Sigmund (1982): "Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen", i Harriet Holter & Ragnvald Kalleberg (red): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, Hanne (1982): "Hvilke krav vil vi stille til metoder for at de skal være egnet til å studere kvinners livssituasjon?", i *Metoder och problem i kvinnoforskningen*, Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning i Göteborg, Rapport 1982:1
- Hollingshead, A B (1952): *Tonåringar*, Uppsala: Gebers.
- Karpatschhof, Lone (1984): "Den fænomenorienterede casemetode - erfaringer fra en undersøgelse af hustrumishandling", i *Tidskrift för Nordisk Förening för Pedagogisk Forskning* 1984 nr 3-4.
- Kvale, Steinar (1984): "Om tolkning af kvalitative forskningsinterviews", i *Tidskrift för Nordisk Förening för Pedagogisk Forskning* 1984 nr 3/4.
- Starrin, Bengt, Gerry Larsson & Karin Willebrand (1984): "Upptäckande metodologi", i *Sociologisk Forskning* 1984 nr 3/4.
- Tebelius, Ulla (1987): "Om vetenskapliga förhållningssätt", i Runa Patel & Ulla Tebelius (red): *Grundbok i forskningsmetodik*, Lund: Studentlitteratur.
- Thomas, William I & Florian Znaniecki (1918): *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston: University of Chicago Press.

SABINA CWEJMAN

Udéh, Lars (1984): "Metodologins status och roll i forskningsprocessen", i *Sociologisk Forskning* 1984 nr 3-4.

Weber, Max (1964): *Basic Concepts in Sociology*, New York: The Citadel Press.

Wernersson, Inga (1988): *Olika kön samma skola? En kunskapsöversikt om hur elevernas könstillhörighet påverkar deras skolsituation*, Stockholm: Skolöverstyrelsen.

Znaniecki, Florian (1965): *Social Relations and Social Roles*, San Francisco: Chandler.

Ulf Boëthius

Det ifrågasatta helhetstänkandet

Jag tänker i det följande diskutera en utvecklingslinje inom de humanistiska vetenskaperna under de senaste decennierna. Det hela kretsar kring det man har kallat holism: tendensen att söka sig fram emot avgränsade helheter och sammanhängande innebörder. Men det handlar också om objektivitet och vetenskaplig exakthet kontra subjektivitet och metodiskt godtycke. Perspektivet är litteraturforskarens och horisonten svensk.

I stort ser utvecklingen ut så här. Under 1960-talets första hälft dominerade en forskningssyn som utifrån krav på objektivitet och säkerställda resultat tenderade att framhäva delarna på helhetens bekostnad. Mot denna reagerade då andra riktningar som, de flesta alltjämt utifrån objektiva anspråk, företrädde holistiska synsätt. Efter att under en lång tid ha varit herre på täppan har dessa under 1980-talet alltmera kommit att ifrågasättas av nya strömningar. Postmodernismens tid tycktes föra oss tillbaka till delarna och fragmenten igen, men på ett annat och mera subjektivt sätt än tidigare. Hur bör ungdomskulturforskningen förhålla sig till denna utveckling? Är det kanske dags att än en gång återupprätta helhetstänkandet? I sådana frågor kommer den följande framställningen att utmynna. Men låt oss allra först gå trettio år tillbaka i tiden och följa debattens skiften sedan dess.

”Faktapositivismen”

Det hela börjar med den så kallade faktapositivismen. Positivismen var 1960 ingen ny företeelse; den hade sin utgångspunkt i Auguste Comtes tankesystem och 1800-talets naturvetenskapligt inspirerade kulturforskning. Viktiga svenska impulsgivare var vid sekelskiftet litteraturforskare

ren Henrik Schück och historikerna Lauritz och Curt Weibull. Det är om Lauritz Weibulls vetenskapliga grundhållning, med dess radikala avvisande av alla overifierbara spekulationer, som termen "fakta-positivism" först använts.¹

Så småningom fick emellertid "faktapositivismen" stryka på foten för andra synsätt. Som dess huvudfiende inom litteraturforskningen framstod efterhand den anglosaxiska sk nykritiken, som reagerade mot positivismens objektivitetskrav och ville ställa den kvalitativt inriktade estetiska analysen i centrum. Riktningen, som hade sina motsvarigheter inom andra estetiska vetenskaper, fick sitt genombrott i Sverige under 1940- och 1950-talen.²

Kring 1960 upplevde "faktapositivismen" en renässans. Den gamla, historiskt orienterade positivismen av t ex Henrik Schücks märke vitaliserades nu av impulser från modern amerikansk sociologi av Robert Mertons och Talcott Parsons typ. En reaktion började växa fram mot vad man uppfattade som bristande vetenskaplighet subjektivt godtycke inom de humanistiska vetenskaperna. Den sålunda återupplivade "fakta-positivismen" ville vara hypervetenskaplig och tenderade att avvisa försök att konstruera övergripande helheter och synteser. I stället satsade man sina krafter på sådant som var möjligt att kvantifiera, dvs smådelarna, detaljerna, enskilda fakta - allt det som gick att väga och mäta. De humanistiska vetenskaperna invaderades av sociologiska metoder.³

Inte bara stil- och innehållsanalyser utan också undersökningar av hur folk läste borde kvantifieras, ansåg författarna till den för strömningen representativa antologin *Litteraturvetenskap. Nya mål och metoder* (1966), Peter Hallberg, Gunnar Hansson, Göran Hermerén, Karl Erik Rosengren och Jan Thavenius.

De nya synsätten fick helt naturligt ett särskilt starkt genomslag inom litteratursociologin - en gren av litteraturvetenskapen som nu växte sig stark. Inte minst den populärlitteraturforskning som spirade i dess hägn valde gärna problem som lät sig kvantifieras. Forskarna engagerades bl a av den 1968 tillsatta litteraturutredningen för att mäta såväl utbudet av populärlitteratur som själva läsandet (se *En bok om böcker*, SOU 1972:80 och *Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen*, SOU 1972:20). Också ungdomsforskningen påverkades, som bl a

1 Forser 1978 s 137 och 250; Liedman 1975 s 17f och 42ff.

2 Fjord Jensen 1968 s 67ff, 73ff och 153f.

3 Se Aspelin 1975 s 145f, 151f, 155f och 157ff.

framgår av Bengt-Erik Anderssons och Erik Wallins *Tonåringarna och omvärlden* (1971).

Strukturalism, marxism, hermeneutik

Mot detta tänkande växte det kring 1970 fram en reaktion. ”Faktapositivismen” anklagades för att vara perspektivlös och metodfetischistisk. I avsaknad av övergripande frågeställningar lät man metoden styra, menade kritikerna: valet av frågeställningar tenderade att avgöras av om problemet lät sig kvantifieras eller ej. Följden blev, hävdade motståndarna, en anhopning av (ibland ointressanta) fakta och ingenting mera.⁴

Reaktionen kom framför allt från tre håll: från strukturalismen, från marxismen och från hermeneutiken. Alla dessa riktningar tillämpade någon form av helhetstänkande. Strukturalismen plockade upp ”faktapositivismens” lösa bitar och plockade in dem i övergripande strukturer. Sådana objektivt existerande mönster styrde, menade Claude Lévi-Strauss och många med honom, allt mänskligt handlande. De återfanns också i olika kulturyttringar. Inspirerade av rysk formalism och tjeckisk strukturalism upptäckte forskarna att inte bara konstnärliga produkter utan hela den verklighet som omger oss är kodad som ett språk och således möjlig att tolka. Också kulturella stilar och livsmönster uppfattades som teckensystem. Strukturalismen tenderade att överskrida inte bara gränserna mellan konst och liv utan också mellan högt och lågt inom kulturen. Liksom ”faktapositivismen” gjorde den anspråk på att vara strikt objektiv. För det handlande subjektet gavs föga utrymme: det var strukturerna som bestämde.

Riktningen fick snabbt betydelse för populärlitteraturforskningen. Umberto Ecos berömda analys av berättarstrukturerna i Flemings böcker om James Bond fick många efterföljare, inte minst i Sverige.⁵ Strukturalismen påverkade också den snabbt växande ungdomskulturforskningen; jag tänker särskilt på den inflytelserika engelska sk Birminghamskolan med Paul Willis i spetsen.⁶

Birminghamskolan var samtidigt också starkt influerad av en annan form av helhetstänkande, nämligen marxismens. Marxistisk teori fick

⁴ Se text Helander 1970.

⁵ Eco 1971; svenska efterföljare bl a i Lindung (red) 1977.

⁶ Birminghamskolan presenteras för svenska läsare i Fornäs m fl (red) 1984.

luft under vingarna samtidigt som strukturalismen, under 1960-talets senare hälft, inspirerad av Vietnamkriget, kulturrevolutionen i Kina och studentrevolterna.

Inom marxismen såg man den ekonomiska basen som den övergripande och objektiva helhet som satte sin prägel på överbyggnaden med dess olika kulturella former. Georg Lukács och hans realismteorier stod högt i kurs. I hans tänkande utgör helhetsbegreppet själva kärnan. Inte nog med att han betraktade den ekonomiska basen som den styrande faktorn; för Lukács framstod helhet och harmoni som själva det utopiska målet. Han drömde om den hela, allsidiga människan - och avvisade den splittrade modernismen som en produkt av det senkapitalistiska samhället.⁷

Inom vulgärmarxismen tenderade man att reducera praktiskt taget allt till ekonomin och det kapitalistiska systemet. Ideologikritikerna var benägna att göra allt enhetligt och homogent: överallt såg man ideologin, det falska medvetandet, driva sitt spel, överallt såg man hur försvarslösa människor indoktrinerades med västerländska, kapitalistiska synsätt. Ett tidigt svenskt exempel är Göran Palms *Indoktrineringen i Sverige* (1968) som granskade skolböcker och dagstidningar, filmer, TV-serier och veckotidningsföljetonger.

I detta läger sökte man sig gärna till Theodor W Adorno och den sk Frankfurtsskolan; en viktig inspirationskälla blev Adornos och Horkheimers *Upplysningens dialektik* (1944) - ett generalangrepp mot kapitalismen, "det moderna projektet" och det instrumentella förnuftet. Adorno betraktade masskulturen som kapitalismens kanske viktigaste redskap när det gällde att söva ned arbetarklassen. En ideologikritisk populärkulturforskning växte fram där man ofta (i Louis Althusserns anda) sökte förena marxism och strukturalism. Ett representativt svenskt exempel är den av Yngve Lindung redigerade antologin *Kiosk-litteraturen* (1977), som fortsatte den granskning som populärlitteraturen som Göran Palm påbörjat. Ungdomskulturforskarna bedrev en liknande verksamhet i den av Statens ungdomsråd utgivna skriftserien *Till varje pris* (1978-1981).

Det bör emellertid tilläggas att andra marxister såg mera optimistiskt på såväl individens möjligheter att stå emot indoktrineringen som på masskulturen. Jag tänker på den tradition som utgår från Bertholt Brecht, Walter Benjamin och Ernst Bloch. Deras hållning fick efter-

⁷ Se t ex Helander 1970.

hand en allt större betydelse samtidigt som Frankfurtsskolans tankegångar vidareutvecklades i mera optimistisk riktning av den inflytelserike Jürgen Habermas. Starkt inspirerande verkade också marxistiskt orienterade pedagoger som Oskar Negt och Paolo Freire, båda med en stark tilltro till människors förmåga att omskapa verkligheten med hjälp av egen kraft och fantasi.⁸ Från Negt är steget sedan inte långt till Thomas Ziehe, den moderna ungdomskulturforskningens kanske allra viktigaste teoretiker.

De positivistiska synsätten ifrågasattes också av en tredje forskningsinriktning, nämligen hermeneutiken. Hermeneutiken, vars genomslag i den svenska vetenskapliga debatten markerades av den av Horace Engdahl m fl utgivna antologin *Hermeneutik* (1977), vände sig inte bara mot positivismens benägenhet att atomisera; den reagerade också mot dess anspråk på objektivitet och dess tendens att utplåna eller glömma de handlande mänskliga subjekten. Riktningen såg, t ex i Hans-Georg Gadammers tappning, den meningsskapande processen som en dialog mellan läsaren och texten. Meningen uppstod genom en sammansmältning av två "horisonter" - dels den som fanns förborgad i texten och dels den "förväntningshorisont" som fanns hos läsaren/uttolkaren. Den meningsskapande processen hade samtidigt karaktären av en cirkel: uttolkaren gick från delen till helheten och tillbaka igen ända tills dess att en sammanhängande eller avgränsad innebörd hade utkristalliserats. Också den mer kritiska "misstankens hermeneutik" som Paul Ricoeur och Jürgen Habermas representerade sökte sig på ett liknande sätt fram emot avgränsade helheter eller totaliserande synteser. Via Habermas har denna gren av hermeneutiken också haft betydelse för ungdomskulturforskningen, i första hand via den västtyska socialisationsforskning där Thomas Ziehe är det ledande namnet. Riktningen presenterades för svenska läsare i antologin *Ungdomskultur: Identitet och motstånd* (1984), en bok som dessutom introducerade både Birminghamskolan och den moderna danska ungdomskulturforskningen. Antologins redaktörer, Johan Fornäs, Ulf Lindberg och Ove Sernhede, publicerade några år senare en egen bok, *Under rocken. Musikens roll i tre unga band* (1988), där man byggde vidare på de forskningstraditioner som presenterats i antologin.

⁸ Se Negt 1971 och Freire 1972.

Totalitetskritiken

Under 1980-talet har emellertid utvecklingen gått i motsatt riktning. Alla dessa försök att tänka i helheter - strukturalismens, marxismens och hermeneutikens - har kritiserats och ifrågasatts. Postmodernister som Jean-François Lyotard och Jean Baudrillard och poststrukturalister som Roland Barthes och Jacques Derrida betraktar alla absoluta sanningar, alla totaliserande strukturer och alla enhetliga, allt förklarande tolkningar med största misstänksamhet. Vi är tillbaka vid delarna och fragmenten - men ingalunda vid den gamla "faktapositivismen". Den nya atomismen ställer sig kritisk också till forskarnas anspråk på objektivitet och "vetenskaplighet".

Utgångspunkterna för denna uppgörelse med helhetstänkandet är flera. En är utvecklingen efter 1960-talets marxistiska våg och revolterna 1968: uppgörelsen med marxismen, besvikelsen över att denna totaliserande ideologi inte höll måttet och att vänsterns försök att förändra den samhälleliga helheten inte lyckades. Dogmatiker och trosvissa sanningssägare började betraktas med skepsis. Det var också fråga om en uppgörelse inom marxismen. Tiden var ute för stalinister, maoister, strukturalister och kapitallogiker. I stället fick den mera subjektinriktade marxismen ökat inflytande; Jürgen Habermas framstod undan för undan som den centrale teoretikern. Samtidigt förflyttades intresset från centrum till periferin, alternativen, smågrupperna. Arbetet på förändringar borde börja med delarna, inte med helheten.

Men det var också fråga om en inomvetenskaplig utveckling. Hermeneutiken utvecklades i Tyskland till receptionsforskning och denna blev undan för undan alltmera intresserad av det individuella, subjektiva och partikulära. Hans Robert Jauss och Wolfgang Iser, som i Gadammers anda såg den meningsskapande processen som en dialog, följdes av den amerikanska "reader-response"-skolan, där forskare som David Bleich och Norman Holland tenderade att relativisera tolkandet till en rent individuell angelägenhet. Det tycktes finnas lika många tolkningar som antalet individer. Riktningen presenterades för svenska läsare av Lars-Göran Malmgren i *Den konstiga konsten* (1984).

Vidare började man uppmärksamma den kritik av strukturalismens helhetsanspråk som redan i slutet av 1960-talet framförts av Barthes och Derrida.⁹ Dessa båda visade att idén om den slutna, totaliserande

⁹ Den följande beskrivningen av poststrukturalismen bygger främst på Eagleton 1983.

strukturen inte höll. Utifrån den lingvistiska lärofadern Ferdinand de Saussures tanke att all betydelse uppstår genom skillnader kunde Derrida visa att det överhuvudtaget var omöjligt att fixera någon helt fast betydelse. Teckenbäraren, "le signifiant", pekade bara på andra teckenbärare som i sin tur pekade vidare; hur man än sökte kunde man aldrig riktigt avgränsa det som teckenbäraren betecknade, "le signifié". Om man slår upp ett ord i ett lexikon hittar man inte en betydelse utan flera. Och alla dessa synonymer pekar i sin tur mot en rad nya uppslagsord - i en oändlig kedja.

Fasta och avgränsade betydelser existerade således inte, menade poststrukturalisterna. Inte heller gick den helhet i vilken orden eller tecknen ingick, texten eller teckensystemet, att avgränsa. Den flöt ut mot andra "intertexter" (en term från Michail Bachtin som vann spridning genom den i Frankrike bosatta Julia Kristeva) som i ett oändligt spel förändrade innebörden i den text som man hade framför sig. Följaktligen förlorade också författaren kontrollen över sin text; den sade hela tiden annat och mera än vad författaren avsett att säga - och det var samtidigt högst osäkert om det som denna avsett att säga uppfattades av läsaren. Författaren sköts i bakgrunden eller "dödförklarades".

Framhävandet av textens mångtydighet och gränslöshet ledde till en allmän relativism. Alla gränser tenderade att brytas ned, också de som gick mellan högt och lågt, mellan skönlitterära och andra texter, mellan konst och vetenskap. Allt flöt samman till en enda oändlig och i grunden obegriplig text.

Alla fasta värden och alla etablerade diktomier började ifrågasättas eller "dekonstrueras" av poststrukturalister och postmodernister. I Nietzsches efterföljd uppfattade man också begrepp som "sanning" och "kunskap" som totalitära, tyranniska - och ohållbara. I stället började man hylla slumpen, leken, godtycket. Utolkaren kunde gå in i sin text var som helst - företrädesvis i en detalj eller en fotnot, och utifrån den ge texten en helt annan innebörd än den som de flesta hittills varit överens om. Texten saknade ju centrum; det fanns ingen sluten struktur som tyranniskt härskade över smådelarna.

Samtidigt som författaren försvann vid horisonten sköts därmed läsaren i förgrunden. Det var läsaren som ensam skapade mening och betydelse - och varje läsare var i sin fulla rätt att läsa på sitt eget, njutningsfulla sätt. Detta visade Roland Barthes med eftertryck i *Le plaisir du texte* (1973), en bok som diskuterade olika sätt att njuta av den litterära texten. När det gällde läsandet hamnade således poststrukturalis-

terna i en relativism som starkt påminde om den amerikanska ”reader-response”-skolans.

Även subjektet kom att uppfattas som en text: ett lapptäcke av överlagringar från olika kulturella intertexter. Fasta identiteter existerade inte enligt detta synsätt; det var omöjligt att tala om äkthet och autenticitet. Allt var kopierat, härmat, övertaget, lånat. Följaktligen saknades också djup. Att inbilla sig att det fanns djupare innebörder var en illusion lika falsk som föreställningen om ett centrum. Under den synliga ytan fanns bara en annan yta och så vidare i oändlighet.

Konsekvenser för forskningen

De poststrukturalistiska synsätten har påverkat den praktiska forskningen på flera olika sätt. För det första har de skapat ett intresse för ”post-moderna” stilar och uttryckssätt inom den moderna konsten och litteraturen. Man uppmärksammar artefakter som präglas av stillöshet, inautenticitet, pastisch och parodi; man lyfter fram texter (och bilder) som saknar centrum eller skildrar gestalter utan fast identitet. Vidare märker man ett påfallande intresse för perifera eller underordnade kulturer av olika slag: kvinnornas, ungdomens, allehanda subkulturer. När det gäller den estetiska analysen har poststrukturalismen lett till en forskning som mera intresserar sig för sprickor, motsägelser och inkonsekvenser än för sammanhängande helheter; analyserna har ofta en parasitär karaktär: de ”dekonstruerar” äldre, totaliserande tolkningar.

Poststrukturalismen tenderar också att isolera texten från bakomliggande samhälleliga sammanhang. Uttolkaren jagar från den ena teckenbäraren till den andra men kommer aldrig utanför texter och intertexter: verkligheten antar karaktären av ett språk. När tolkandet blir en lekfull och godtycklig aktivitet, en angelägenhet för den enskilda subjektet, och det inte finns några dolda djup att upptäcka blir det inte längre intressant att relatera texten till en samhällelig verklighet.

Också den historiskt inriktade forskningen har påverkats av poststrukturalismen.¹⁰ Man har här betonat att det inte finns en enda historia utan flera olika; allt beror på vilket perspektiv man väljer. Och ingen är överordnad den andra; ingen tjänar som bakgrund, ingen som förgrund: alla är lika viktiga. Så bör varken kvinnornas eller ungdo-

¹⁰ Det följande bygger främst på Selden 1989 s 103ff.

mens historia betraktas mot bakgrunden av någon dominerande, ”egentlig” historia. De tyranniska ”stora berättelsernas” tid är ute.

Vidare har forskarnas anspråk på objektivitet ifrågasatts. Historia är någonting vi själva konstruerar. Inslaget av subjektivt utväljande bland ett myller av fakta är ofrånkomligt. Dessutom präglas själva den historiska texten av forskarens egen stil och berättarhållning; en historisk framställning är en artefakt som likaväl som den skönlitterära texten utgör en mångtydig väv av olika intertexter. Historien sönderfaller således i ett antal olika, mer eller mindre fängslande ”berättelser” om det förflutna.

Även ungdomskulturforskningen har tagit intryck av poststrukturalismen. För det första märker man ett tydligt intresse för ”postmoderna” stilar och uttryckssätt inom olika subkulturer. Engelsmannen Dick Hebdiges båda arbeten *Subculture* (1979) och *Hiding in the light* (1988) är exempel på detta. När Hebdige i *Subculture* analyserar punkstilen framhäver han just motståndet mot allt fixerat, entydigt eller konsekvent. Punkstilen är, säger han, ”in a constant state of assemblage, of flux”:

It introduces a heterogeneous set of signifiers which are liable to be superseded at any moment by others no less productive. It invites the reader to 'slip into' 'significance' to lose the sense of direction, the direction of sense (s 126).

Liknande tolkningsraster återfinns hos vissa massmedie- och populärkulturforskare. Jag tänker t ex på Karen Klitgaard Povlsens bok *Blikfang. Om kvindecæstetik og dameblade* (1987). När hon analyserar tidningar som *Femina* och *Alt for damerne* fäster hon sig just vid det mångtydiga och undanlidande: ”Her findes ingen sandhed, men kun dobbeltheder ...” Och tvetydigheden är gränslös - den ”afsluttes aldrig, den fordobler sig” (s 29).

För det andra har poststrukturalismens ifrågasättande av helhetstänkandet lett till en kritik av själva stilbegreppet och sökandet efter enhetliga, konsekventa stilar. Här har särskilt Birminghamskolan fått stå i skottgluggen. Helmut Hartwig kom med invändningar redan i boken *Jugendkultur. Ästhetische Praxis in der Pubertät* (1980). I uppsatsen ”Kan kendskabet til 'ungdomsstilarter' være til nytte i arbejdet med de unge” (i *BUKS* 1984/2) hävdade han att Birminghamforskarna i första hand intresserat sig för sammanhängande stilar och inte för ”de scener, hvor den subkulturelle stil bryder sammen”, för stilbrodden, inkonsekvenserna, bristen på stil - för alla de *skillnader* som finns internt inom

ungdomsstilarna. Stil har kommit att betraktas som någonting finare och intressantare än stillöshet, menar Hartwig. Men följden blir en teoretisk ”udgränsning af banaliteten, hverdagsligheden, med dens smudsige blandning af overvældelser, stilvilje, lidelsefyldte og valgte betydninger” (s 48). Och denna begränsning är olycklig, inte minst från teoretisk synpunkt.

Mot ett nytt helhetstänkande?

Hur skall vi då ställa oss till de poststrukturalistiska synsätten? Skall vi svälja dem med hull och hår som beska men ofrånkomliga sanningar eller skall vi avvisa dem som orimliga och verklighetsfrämmande hårklyverier? Eller skall vi ta till oss det som verkar vettigt och kasta resten? Jag lutar åt det senare. Till att börja med sympatiserar jag med poststrukturalismens antiauktoritära och kritiska grundhållning, dess benägenhet att ifrågasätta alla etablerade tänkesätt och vilja att ge sig på även våra allra heligaste kor. Det är ingen tvekan om att mycket av poststrukturalismens kritik varit i allra högsta grad berättigad.

Tilltalande är också avvisandet av centrumtänkandet, tendensen att förskjuta uppmärksamheten till grupper och kulturer i samhällets periferi - kvinnor, ungdomar. Ifrågasättandet av hierarkier, dikotomier och motsatspar har öppnat våra ögon för det förtryck som utövas med språkets hjälp; jag tänker inte minst på nedmonteringen av motsättningsarna mellan manligt och kvinnligt och mellan det populära och det seriösa.

Däremot leder enligt min mening det hyperkritiska avvisandet av alla försök att konstruera (mer eller mindre provisoriska) synteser eller totaliserande helheter in i en vetenskaplig återvändsgränd. Här blir postmodernismen själv auktoritär och totaliserande. Forskaren måste trots allt söka efter sanningar och sammanhängande kunskapsräckor - om han eller hon överhuvudtaget skall kunna fortsätta med den vetenskapliga verksamheten och inte ägna sig åt skönlitterära lekar i stället. Det finns någonting självdestruktivt hos postmodernismen; dess kritik tenderar att bli så anarkistisk att forskaren inte bara spränger begreppen ”sanning” och ”kunskap” i luften utan också sig själv. En verksamhet som enbart ägnar sig åt att påvisa brott, sprickor och inkonsekvenser blir ofruktbar och steril. Poststrukturalismen och postmodernismen riskerar att hamna i en atomism som inte ligger långt

från ”faktapositivismens”. När helhetstänkandet skjutits i sank finns det bara fragment och smådelar kvar.

Orimlig och verklighetsfrämmande är också den ibland framskymtande uppfattningen att vi aldrig kan nå utanför språket - att verkligheten är onåbar och bara existerar i form av ett ogenomträngligt teckensystem. Men lyfter vi blickarna från de poststrukturalistiska texterna ser vi ju att vi deras teorier till trots är omgivna av levande människor av kött och blod och att våld, svält och miljökatastrofer inte är någonting som bara äger rum i språket.

Poststrukturalismen har ofta anklagats för att sakna en etik, en moralisk hållning. Det ligger mycket i den kritiken. Poststrukturalismen - har sina blinda fläckar. Någonstans har relativismen en gräns, någonstans förlorar den poststrukturalistiska logiken kontakten med verkligheten - och kolliderar med forskarens egen levande erfarenhet.

Litteratur

- Adorno, Theodor W & Max Horkheimer (1944/1982): *Upplysningens dialektik*, Göteborg: Röda bokförlaget.
- Andersson, Bengt-Erik & Erik Wallin (1971): *Tonåringarna och omvärlden*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Aspelin, Kurt (1975): *Textens dimensioner. Problem och perspektiv i litteraturforskningen*, Stockholm: Pan / Norstedts.
- Barthes, Roland (1973): *Le plaisir du texte*, Paris: Editions du Seuil.
- Eagleton, Terry (1983): *Literary Theory. An Introduction*, Oxford: Basil Blackwell.
- Eco, Umberto (1971): ”Berättarstrukturerna hos Ian Fleming”, i K Aspelin & B A Lundberg (red): *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*, Stockholm: Pan / Norstedts.
- Engdahl, Horace, Ola Holmgren, Roland Lysell, Arne Melberg & Anders Olsson (red) (1977): *Hermeneutik*, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Fjord Jensen, Johan (1968): *Litteraturforskning. Från Aristoteles till den nya kritiken*, Stockholm: Liber.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (red) (1984): *Ungdomskultur: identitet och motstånd*, Stockholm: Akademilitteratur.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1988): *Under rocken. Musikens roll i tre unga band*, Stockholm / Lund: Symposion.
- Forser, Tomas (1978): ”En helig och allmänlig kyrka”, i *Humaniora på undantag. Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*, Stockholm: Pan / Norstedts.
- Freire, Paulo (1972): *Pedagogik för förtryckta*, Stockholm: Gummesons
- Hallberg, Peter, Gunnar Hansson, Göran Hermerén, Karl Erik Rosengren & Jan Thavenius (1966): *Litteraturvetenskap. Nya mål och metoder*, Stockholm: Natur & Kultur.

- Hartwig, Helmut (1980): *Jugendkultur. Ästhetische Praxis in der Pubertät*, Reinbek bei Hamburg.
- Hartwig, Helmut (1984): "Kan kendskabet til 'ungdomsstilarter' være til nytte i arbejdet med de unge", i *BUKS* 1984 nr 2.
- Hebdige, Dick (1979): *Subculture. The Meaning of Style*, London: Methuen.
- Hebdige, Dick (1988): *Hiding in the light. On images and things*, London / New York: Routledge.
- Helander, Lars (1970): "Lukacs och realismen", i *Häften för kritiska studier* 1970 nr 2-3.
- Liedman, Sven-Eric, (1975): "Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv", i T Forser (red): *Humaniora på undantag. Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*, Stockholm: Pan / Norstedts.
- Lindung, Yngve (red) (1977): *Kiosklitteraturen. 6 analyser*, Stockholm: Tiden.
- Malmgren, Lars-Göran (1984): *Den konstiga konsten - en genomgång av några aktuella teorier om litteraturreception*, Lund: Pedagogiska gruppen.
- Negt, Oskar (1971): *Soziologisches Phantasie und exemplarisches Lernen. Zur Theorie und Praxis der Arbeiterbildung*, Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.
- Palm, Göran (1968): *Indoktrineringen i Sverige*, Stockholm: Pan/Norstedts.
- Povlsen, Karen Klitgaard (1987): *Blikfang: Om kvindeæstetik og dameblade*, Aalborg: Aalborg universitetsforlag.
- Selden, Raman (1989): *A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory*, Second Edition, New York: Harvester.
- Statens offentliga utredningar, SOU 1972:20: *Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen*, Stockholm: Allmänna förlaget.
- Statens offentliga utredningar, SOU 1972:80: *En bok om böcker: Litteraturutredningens branschstudier*, Stockholm: Allmänna förlaget.
- Statens ungdomsråd (1978-1981): *Till varje pris*, 9 volymer, Stockholm: Liber.

Abstract

Fornäs, Johan / Boëthius, Ulf / Cwejman, Sabina:

Metodfrågor i ungdomskulturforskningen. FUS-rapport nr 1.

(Methodological issues in youth culture research. FUS-report no 1.)

Unit of media and cultural theory, Department of journalism, media and communication (JMK), University of Stockholm.

Stockholm/Stehag, 1990, 83 pages, monograph, ISBN 91-7868-198-7

This is the first of a series of reports from the research program Youth culture in Sweden, FUS. It contains five texts on methodological issues, three written by the members of the FUS central group that edits this series, and two by other researchers who participate in the network of the program. The first article, by the youth culture researcher and program initiator Johan Fornäs from Stockholm, discusses some theoretical, empirical, methodological and organizational aspects of interdisciplinary and comparative cultural studies, and argues for a polydimensional "art of thinking more than one thing at a time". The sociologist Magdalena Czaplicka from Uppsala dives into the problems of designing and interpreting quantitative data, especially with respect to the dimension of time, while the media researcher Keith Roe from Göteborg treats the problem of validity in both quantitative and qualitative studies. Sabina Cwejman, a sociologist in Göteborg, sums up the qualitative tradition within social sciences. Ulf Boëthius, a literary researcher in Stockholm and like Cwejman and Fornäs member of the FUS central group, finally gives an overview over some general turning points and tendencies in the humanities during the last decades, from positivism in the 60s, over marxism, structuralism and hermeneutics in the 70s, up to the ambivalent postmodern and deconstructionist break with totalities in the 80s.